

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет
Кафедра історії та культури української мови

**ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СТАНДАРТНИХ
КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 2 курсу 601 групи
ОП Середня освіта (українська мова та
література)
спец. 014.01 Середня освіта (українська
мова та література)
галузі 01 Освіта / Педагогіка
Валерія ГАБОР (ВІЛЬЧАК)

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Тетяна БИЧКОВА**

Рецензенти:

– кандидат філологічних наук, доцент
кафедри історії та культури української
мови **Ірина ГУЦУЛЯК**;

– заступник директора з навчально-
виховної роботи, учитель української
мови та літератури, учитель вищої
категорії, учитель-методист Чернівець-
кого філософсько-правового ліцею № 2
Галина ІВАНЧУК

До захисту допущено
на засіданні кафедри
історії та культури української мови
протокол № 5 від 19 листопада 2024 р.
Завідувач кафедри _____ Наталія КОЛЕСНИК

АНОТАЦІЯ

Габор (Вільчак) В. В. Засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій та їх вивчення на уроках української мови у закладах загальної середньої освіти

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій у творах українських письменників та їх вивченню на уроках української мови у закладах загальної середньої освіти. Об'єктом дослідження є стандартні комунікативні ситуації у творах українських письменників. Предметом—мовні та невербальні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій; методика їх вивчення на уроках української мови у ЗЗСО. Матеріалом дослідження слугували твори українських письменників: «Казка старого млина» Спиридона Черкасенка, «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського, «Біла Віла» Ніни Бічуї.

У роботі розглянуто теоретичні аспекти дослідження засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій; здійснено аналіз вербальних та позамовних засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій. Крім цього, розкрито методику формування комунікативної компетентності учнів. Зокрема, запропоновано методичні рекомендації щодо формування комунікативної компетентності на уроках української мови у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: стандартна комунікативна ситуація, мовні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій, невербальні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій, комунікативна компетентність, контекст спілкування, урок української мови.

SUMMARY

Habor (Vilchak) V. V. Means of expression of standard communicative situations and their study in Ukrainian language lessons in secondary education institution.

The qualification work is dedicated to the study of the means of expressing standard communicative situations in the works of Ukrainian writers and their teaching in Ukrainian language lessons in general secondary education institutions. The object of the study is standard communicative situations in the works of Ukrainian writers. The subject is the linguistic and non-verbal means of expressing standard communicative situations; the methodology for their study in Ukrainian language lessons in general secondary education institutions. The material for the study includes the works of Ukrainian writers: "The Tale of the Old Mill" by Spyridon Cherkasenko, "Shadows of Forgotten Ancestors" by Mykhailo Kotsiubynsky, and "White Villa" by Nina Bichuya.

The work examines the theoretical aspects of the study of the means of expressing standard communicative situations; an analysis of verbal and non-verbal means of expressing standard communicative situations has been conducted. In addition, the methodology for developing students' communicative competence has been revealed. Specifically, methodological recommendations for forming communicative competence in Ukrainian language lessons in general secondary education institutions have been proposed.

Keywords: standard communicative situation, linguistic means of expressing standard communicative situations, non-verbal means of expressing standard communicative situations, communicative competence, context of communication, Ukrainian language lesson.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших
авторів мають посилання на відповідне джерело.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СТАНДАРТНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗЗСО.....	9
1.1. Поняття та класифікація комунікативних ситуацій.....	9
1.2. Засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій.....	20
1.3. Різноманітність форм та методів у процесі формування комунікативної компетентності у закладах загальної середньої освіти.....	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СТАНДАРТНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ.....	37
2.1. Мовні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій у творах українських письменників.....	37
2.2. Невербальні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій у творах українських письменників.....	49
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗЗСО.....	54
3.1. Педагогічний досвід застосування засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій з метою формування комунікативної компетентності на уроках української мови в ЗЗСО.....	54
3.2. Педагогічні особливості та проблеми формування комунікативної компетентності учнів старших класів.....	61
3.3. Методичні рекомендації щодо формування комунікативної компетентності на уроках української мови у ЗЗСО.....	69
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	82

ВСТУП

Актуальність роботи. Вивчення засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій є важливим для формування комунікативної компетентності учнів, що одним є з ключових компонентів сучасної освіти. У закладах загальної середньої освіти урок української мови виступає ідеальною платформою для того, щоб озброїти учнів мовними засобами, необхідними для повсякденного спілкування.

Зосередившись на методах ефективного навчання цих виразів, викладачі можуть подолати розрив між теоретичними знаннями і практичним застосуванням, забезпечуючи учням можливість спілкуватися належним чином у різних соціальних контекстах. Це відповідає освітнім стандартам, що сприяють розвитку критичного мислення, співпраці та адаптивності в реальному спілкуванні. Крім того, навчання сприяє розвитку культурної обізнаності та соціальних навичок, необхідних для особистого та професійного зростання в багатомовному та мультикультурному суспільстві. Воно покращує здатність учнів вільно, шанобливо та впевнено висловлювати свої думки, що робить його надзвичайно актуальним аспектом навчання української мови.

Проблемі розвитку комунікативної компетентності у ЗЗСО присвячено дослідження А. В. Гаранда, Ю. М. Ємельянова, О. А. Кучерук, Л. І. Мамчур, Р. І. Осадчук, Л. А. Петровської, С. В. Петрушина, Л. Д. Столяренко, С. Е. Трубачевої, О. М. Тур, О. В. Тюпті та ін. Проте проблема застосування засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій на уроках української мови у ЗЗСО з метою формування комунікативної компетентності залишається недостатньо дослідженою, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета роботи – проаналізувати засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій у творах українських письменників та дослідити методику їх вивчення на уроках української мови у ЗЗСО.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- розглянути поняття та класифікацію комунікативних ситуацій;
- вивчити засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій;
- окреслити різноманітність форм та методів у процесі формування комунікативної компетентності в закладах загальної середньої освіти;
- дослідити мовні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій в творах українських письменників;
- проаналізувати невербальні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій в творах українських письменників;
- здійснити порівняння засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій в творах українських письменників;
- вивчити педагогічний досвід застосування засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій з метою формування комунікативної компетентності на уроках української мови у ЗЗСО;
- охарактеризувати педагогічні особливості та проблеми формування комунікативної компетентності учнів старших класів;
- запропонувати методичні рекомендації щодо формування комунікативної компетентності на уроках української мови в ЗЗСО.

Об’єкт дослідження –стандартні комунікативні ситуації у творах українських письменників.

Предмет дослідження – мовні та невербальні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій; методика їх вивчення на уроках української мови у ЗЗСО.

Матеріал дослідження–твори українських письменників : «Казка старого млина» Спиридона Черкасенка, «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського, «Біла Віла» Ніни Бічуї.

Методи дослідження. У ході дослідження для розв’язання визначених завдань було застосовано комплекс методів, зокрема: загальнотеоретичні – аналіз, синтез, систематизацію, узагальнення, порівняння, класифікацію матеріалів фахової літератури із визначеної проблематики. У ході етапу збору

матеріалу для аналізу засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій в творах українських письменників використано метод суцільної вибірки, на етапі дослідження – метод опису, контекстуальний аналіз, порівняння, аналіз, узагальнення. Крім методу суцільної вибірки і порівняльного методу, були до того ж використані такі методи дослідження, як кількісний аналіз – задля виявлення наявності і частотності застосування певних типів комунікативних ситуацій. Методи аналізу, синтезу та узагальнення дали змогу вивчити педагогічний досвід вивчення засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій з метою формування комунікативної компетентності на уроках української мови у ЗЗСО; методи аналізу та систематизації – з метою охарактеризувати педагогічні особливості та проблеми формування комунікативної компетентності учнів старших класів; методи конкретизації та узагальнення – щоб запропонувати методичні рекомендації щодо формування комунікативної компетентності на уроках української мови в ЗЗСО.

Новизна роботи полягає у тому, що запропоновані методичні рекомендації щодо формування комунікативної компетентності на уроках української мови в ЗЗСО ґрунтуються відразу на декількох сучасних принципах і методах викладання української мови, зокрема, на інтеграції Інтернет-ресурсів та застосуванні сучасних технологій, що особливо актуально під час дистанційного формату навчання.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження можуть зробити помітний внесок у написання навчальних і методичних посібників з методики викладання української мови у школі.

Практична значущість роботи. Практичне значення роботи полягає у тому, що результати проведеного дослідження можуть бути застосовані у практичній діяльності викладачів українській мови у закладах загальної середньої освіти для розвитку комунікативної компетентності учнів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та списку використаних джерел.

Загальний обсяг роботи складає ____сторінок, з них основного змісту – ____сторінок. Список літератури містить 64 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СТАНДАРТНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗЗСО

1.1. Поняття та класифікація комунікативних ситуацій

Одне з найвагоміших завдань спілкування належить її комунікативному складнику (слово «комунікація» походить від латинського слова «communication», що у дослівному перекладі означає «повідомлення», «передача»). Під комунікацією розуміється «передача інформації від однієї системи, соціальної спільноти, індивіда до інших завдяки слову, спеціальним матеріальним носіям тощо» [13, с. 201].

Ситуація – це «сукупність обставин й умов, які створюють певне становище, викликають ті або інші взаємини людей» [33, с. 1127]. Під ситуацією спілкування мається на увазі така динамічна система взаємодії людей, котра, завдяки її відображенню в свідомості, спричиняє потребу особистості у цілеспрямованій мовленнєвій діяльності та підтримує таку діяльність. Ситуативність мовлення представляє особливу його властивість, що знаходить виявлення в тому, що «мовленнєві одиниці в часовому і змістовому параметрах завжди співвідносяться із ситуацією та створюють потенціальний контекст певного діапазону» [5, с. 224].

Комунікативна ситуація є одним із головних складників процесу спілкування. Поняття комунікативної ситуації широко використовується в різних дисциплінах, таких як лінгвістика, комунікативні студії та соціологія, що відображає її багатовимірний та міждисциплінарний характер. В науковій літературі поняття «мовленнєва» та «комунікативна» ситуація використовуються у вигляді синонімів. Однак вчені пропонують значну кількість трактувань цих понять, характеризуючи їх за основним компонентом чи функцією, розглядаючи у вигляді форми спілкування, систему

взаємовідносин комунікантів, методичний прийом тощо. Різні інтерпретації підкреслюють складність цього терміну, пов'язану із взаємодією учасників, контекстом і метою комунікації.

Розглянемо варіанти визначень поняття «комунікативна ситуація» різними науковцями.

За Т. А. Ганніченко, комунікативна ситуація представляє «універсальну форму функціонування процесу спілкування, що існує у вигляді інтегративної динамічної системи соціально-статутних, діяльнісних, моральних і рольових взаємовідносин суб'єктів спілкування, яка є відображеною у їх свідомості. Ситуація з'являється на базі взаємодії ситуаційних позицій учасників комунікативного процесу» [7, с. 83].

Відповідно до О. Селіванової, комунікативну ситуацію можливо розглядати у вигляді складної нерівноважної синергетичної системи, яка функціонує через взаємодію її складників як окремих систем під впливом зовнішнього середовища. Як вважає дослідниця, комунікативна ситуація «характеризується замкненістю, системністю та цілісністю, діяльнісною динамічністю» [28, с. 39].

Згідно з визначенням мовознавця Ф. Бацевича, комунікативна ситуація представляє ситуацію спілкування, «у яку входять партнери по комунікації та котра спонукає її учасників до міжособистісної інтеракції. Комунікативна ситуація окреслює мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо)» [3, с. 337]. Як вважає О. І. Шевченко, «поняття «комунікативна ситуація» включає цілий ряд комунікативно релевантних чинників, що безпосередньо або опосередковано здійснюють вплив на комунікативний процес: комунікативну інтенцію мовця, форму спілкування, умови спілкування, соціально обумовлені відносини між комунікантами» [36].

Зі свого боку, І. Гуменюк зазначає, що комунікативна ситуація являє собою вихідний момент будь-якої мовленнєвої дії, до того ж складний комплекс зовнішніх умов спілкування і внутрішніх станів комунікантів, які

представлені у мовленнєвій поведінці – дискурсі, висловлюванні. Такий комплекс, із одного боку, породжує мовлення, аз іншого – віддзеркалюється в мовленні у власних істотних компонентах [10]. Відповідне визначення бере до уваги екстралінгвістичні фактори ситуації спілкування, особистісні якості учасників комунікації, до того ж й їхню взаємодію, відтак, ми вважаємо, що воно найбільш лаконічно та повно відображає сутність поняття комунікативної ситуації.

Поняття комунікативної ситуації у педагогіці відображає інтерактивний контекст, в якому відбувається навчання та викладання, що включає учасників (вчителів, учнів), повідомлення (передача знань) та ситуативні фактори (середовище в класі, навчальні посібники, культурні норми).

З лінгвістично-функціональної точки зору, комунікативна ситуація в освіті передбачає структуроване використання мови для досягнення педагогічних цілей, таких як пояснення понять, залучення учнів та оцінювання розуміння. Майкл Геллідей розглядає мову як ресурс для конструювання значення в конкретних соціальних контекстах, у тому числі в навчальному процесі. Він наголошує на ідеаційній (передача змісту), міжособистісній (стосунки між вчителем та учнями) та текстовій (організація дискурсу) функціях мови в освітніх комунікативних ситуаціях. Концепція комунікативної компетентності Делла Хаймса є ключовою в мовній освіті. Він стверджує, що учні повинні не лише вивчати мовні форми, але й розвивати здатність використовувати мову належним чином у різних комунікативних ситуаціях, таких як дискусії, дебати та презентації. Ці інтерпретації підкреслюють важливість адаптації комунікативних стратегій до функціональних потреб навчальної аудиторії, водночас сприяючи розвитку комунікативної компетентності учнів [61].

У прагматиці комунікативна ситуація в освіті аналізується як взаємодія, де значення формується намірами учасників і контекстуальними факторами класу. Класифікація мовленнєвих актів Джона Серля (наприклад, директиви, комісиви, експресиви) застосовується до спілкування в процесі навчання.

Наприклад, запитання вчителя (директива) спрямоване на отримання інформації, тоді як його відповідь (експресив) передає оцінку та заохочення. Максими Пола Грайса (кількість, якість, доречність і манера) керують ефективною комунікацією в освітньому середовищі. Вчителі та учні повинні дотримуватися цих принципів, щоб забезпечити ясність, релевантність і залучення під час навчання та обговорення. Прагматична інтерпретація наголошує на навмисному використанні мови для досягнення ясності та сприяння змістовній взаємодії, допомагаючи учням розвивати критичне мислення та навички інтерпретації [45].

Інтерактивна перспектива розглядає клас як динамічне середовище, де комунікативні ситуації передбачають безперервні переговори про значення і стосунки. Концепція Ервінга Гоффмана проливає світло на соціальні ролі та ритуали у спілкуванні в класі. Вчителі та учні виконують певні ролі, які впливають на участь та залученість у комунікативних ситуаціях. Дискурсивна модель Сінклера та Култарда визначає типову структуру дискурсу в умовах навчальної аудиторії: ця структура показує, що комунікативні ситуації в навчанні часто є ієрархічними та цілеспрямованими: ініціація: вчитель ставить запитання – реакція: учень відповідає – зворотний зв'язок: вчитель оцінює відповідь. Інтерактивні інтерпретації зосереджені на створенні інклюзивного та інтерактивного середовища в класі, де учні беруть активну участь і спільно конструюють знання [57].

З соціокультурної точки зору, комунікативні ситуації в освіті формуються соціальним і культурним контекстом, в якому відбувається навчання. Теорія екологічних систем Урі Бронфенбреннера підкреслює вплив мікросистем (клас), мезосистем (взаємодія школи і громади) і макросистем (культурні норми) на комунікативні ситуації в освіті. Ця інтерпретація підкреслює важливість культурно-чутливого викладання та спільного навчання для створення значущих комунікативних ситуацій, які підтримують різноманітних учнів [46].

Когнітивний підхід розглядає комунікативні ситуації як умови, в яких знання конструюються та обмінюються за допомогою когнітивних процесів. Конструктивістська теорія Жана Піаже стверджує, що комунікативні ситуації в освіті передбачають активне конструювання знань, де учні обробляють інформацію, ставлять запитання та вирішують когнітивні конфлікти через взаємодію з учителем та однолітками. Згідно з теорією релевантності (Спербер і Вілсон), комунікативні ситуації є успішними, коли інформація, якою ділиться вчитель, є релевантною і відповідає попереднім знанням і когнітивним можливостям учнів. Когнітивна інтерпретація підкреслює роль ефективної комунікації у сприянні когнітивному залученню, а також глибшому розумінню [51].

Критичні інтерпретації зосереджуються на динаміці влади та нерівності, притаманних комунікативним ситуаціям в освіті. Пауло Фрейре критикує традиційне ієрархічне спілкування в навчальному закладі, виступаючи за діалогові комунікативні ситуації, де вчителі та учні спільно створюють знання. В контексті критичного дискурс-аналізу Норман Ферклаф досліджує, як мова в освітньому середовищі відображає і зміцнює соціальні структури влади, закликаючи до комунікативних ситуацій, які розширюють можливості маргіналізованих голосів. Критичні перспективи виступають за демократичні та справедливі комунікативні практики, які кидають виклик деспотичним нормам і сприяють розвитку учнівської активності [45].

Як стверджує О. О. Селіванова, комунікативна ситуація має власні параметри самоорганізації, котрі упорядковують нерівноважність її системної організації і протистоять різноманітним деструктивним зовнішнім та внутрішнім чинникам [28, с. 40].

Комунікативна ситуація виступає вихідним фактором спілкування, який спонукає індивіда до комунікативної взаємодії. Остання окреслює мовленнєву поведінку мовця, способи реалізації його комунікативної інтенції (тактики, стратегії тощо). Інваріантні ознаки комунікативної ситуації представлені на рис. 1.1.

інтеракція	• комунікативна взаємодія
антропоцентричність	• діяльність комунікантів – людей
параметр цілісності	• інтеграція всіх складників комунікативної ситуації на підставі комунікативної взаємодії
параметр замкненості	• обмеженість складу комунікантів, відповідні час і простір, інтенційно-стратегічні програми партнерів, обставини комунікативного акту
дискретність	• віддільність фаз продукування повідомлення і його сприйняття навіть у комунікації «тут і зараз»
інформативність	• продукування інформації свідомістю мовця або автора тексту, а також формування інформаційного масиву у свідомості адресата або читача, який сприймає це повідомлення
континуальність	• динаміка комунікативного акту в певних умовах його здійснення
контекстуальність	• умови комунікації, соціальні, етнічні, психологічні, культурні та інші чинники, що впливають на перебіг акту комунікації

Рис. 1.1. Інваріантні ознаки комунікативної ситуації

Джерело: побудовано автором за даними [28, с. 95-98]

Л. В. Солощук виділяє 3 основні фази, із котрих складається комунікативна ситуація: «1) ініціальна фаза – зав'язування контакту; 2) змістовна фаза – підтримування контакту; 3) фінальна фаза – припинення контакту» [29, с. 24].

Комунікація є невід'ємною частиною людської взаємодії, що охоплює різноманітні контексти, учасників та цілі. Розуміння класифікації комунікативних ситуацій дає змогу систематично аналізувати, як повідомлення передаються, приймаються та інтерпретуються. Комунікаційні ситуації зазвичай класифікують за різними критеріями, такими як кількість

учасників, мета комунікації, канал, що використовується, та контекстуальні фактори, що здійснюють вплив на взаємодію.

Із огляду на самотійність мовленнєвої поведінки, вченими на навчальні комунікативні ситуації поділяються на варіабельні і стандартні. «У стандартних ситуаціях мовленнєва та немовленнєва поведінка має жорсткі рамки. У варіабельних ситуаціях мовленнєва поведінка зумовлена соціально-особистісними взаємовідносинами співрозмовників, комунікативними намірами останніх, загальноосвітнім рівнем тощо» [7, с. 81]. Відповідно до думки Л. М. Матусевич, стандартна комунікативна ситуація представляє «типову комунікативну ситуацію, яка повторюється та характеризується застосуванням стандартних мовленнєвих засобів (знайомство, привітання, прощання, співчуття та ін.)» [22, с. 136]. Водночас, мовець діє згідно до визначальних для такої ситуації ознак.

У науковій літературі є різні варіанти структурування стандартної комунікативної ситуації, що може мати елементну тарівневу стратифікацію. Елементною стратифікацією передбачається виділення різних елементів комунікативної ситуації. Так, відповідно до Р. Якобсон виокремлюється 6 компонентів комунікативної ситуації: адресант, адресат, контакт, повідомлення, контекст, код. Контакт тлумачиться у вигляді взаємодії між комунікантами, під повідомленням (текстом) мається на увазі певна інформація, передана одним суб'єктом іншому, під кодом – мова, котрою реалізується висловлення [47, с. 81]. Поділяємо думку Л. М. Матусевич, котрий зазначає, що комунікативна ситуація має наступні складники: «1) комуніканти; 2) висловлення (повідомлення, текст); 3) обставини, сфера спілкування; 4) процеси вербалізації та розуміння; 5) комунікативні і практичні цілі учасників комунікації і їх реалізація. В кожній конкретній ситуації спілкування перелічені складники одержують своє власне наповнення» [22, с. 137].

До головних критеріїв окреслення типу комунікативної ситуації із позицій прагматичного підходу відносяться:

1) кількість учасників спілкування (ситуації міжособистісного спілкування, ситуації спілкування в групі, ситуації масової комунікації) і характер зв'язку між ними (симетрична (характеризується рівноправністю, однаковими позиціями партнерів спілкування) чи асиметрична);

2) комунікативна мета мовця (ситуація-спонукання, ситуація-повідомлення та ситуація-запитання);

3) характер реактивних мовленнєвих дій адресата (комунікативні ситуації згоди, відмови, обіцянки, вдячності, мовчання тощо);

4) результат мовленнєвих дій комунікантів (успішні (мовці реалізують власні задуми та досягають необхідного кінцевого результату спілкування) і неуспішні) [22, с. 136-139].

Узагальнимо ключові параметри класифікації комунікативних ситуацій в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Ключові критерії класифікації комунікативних ситуацій

Параметр	Типи
За кількістю учасників	внутрішньо особистісна комунікація
	міжособистісна комунікація
	групова комунікація
	масова комунікація
За метою комунікації	інформаційна комунікація
	переконуюча комунікація
	навчальна комунікація
	експресивна комунікація
За каналом або носієм	вербальна комунікація
	невербальна комунікація
	цифрова комунікація
За контекстом	формальна комунікація
	неформальна комунікація
	культурна комунікація
За динамікою взаємодії	односпрямована комунікація
	двонаправлена комунікація
	багатовекторна комунікація
За рівнем взаємодії	синхронна комунікація
	асинхронна комунікація

Джерело: побудовано автором за даними [15; 18; 43; 54]

Розглянемо детальніше, окреслені на рис. 1.2, типи комунікативних ситуацій. Кількість учасників комунікативної ситуації суттєво впливає на її структуру та динаміку. Виходячи з цього критерію, комунікативні ситуації можна класифікувати наступним чином:

а) внутрішньо особистісна комунікація передбачає спілкування всередині індивіда, наприклад, саморозмови, роздуми або процеси прийняття рішень. Вона відіграє вирішальну роль в особистих міркуваннях та емоційній регуляції;

б) міжособистісна комунікація відбувається між двома людьми, ця форма комунікації часто підкреслює пряму, безпосередню взаємодію віч-на-віч. Вона включає розмови, інтерв'ю та особисті діалоги, де ключовими є побудова стосунків та емоційний обмін;

в) групова комунікація передбачає взаємодію кількох учасників у спільному контексті, наприклад, на зборах команди або в навчальних групах. Цей тип сприяє співпраці, прийняттю рішень і вирішенню проблем;

г) у масовій комунікації один відправник передає повідомлення великій аудиторії через засоби масової інформації, включаючи телебачення, газети та соціальні мережі. Взаємодія, як правило, одностороння, з мінімальним зворотним зв'язком [41].

Мета або намір, що стоїть за комунікацією, визначає її функціональну природу. Ключові категорії включають:

а) інформаційна комунікація зосереджена на поширенні або обміні інформацією, наприклад, лекціями, новинами або навчальними програмами. Основною метою є ясність і передача знань;

б) переконуюча комунікація має на меті вплив на думки, ставлення чи поведінку. Прикладами виступають рекламні кампанії, політичні промови та дебати;

в) експресивна комунікація підкреслює емоційну експресію та особистий обмін – це відбувається в мистецьких виставах, особистих розповідях або терапевтичних умовах;

г) навчальна комунікація призначена для навчання і тренування, навчальна комунікація відбувається в класах, на семінарах та в інших навчальних середовищах [54].

Середовище або канал, який використовується для передачі повідомлення, також визначає комунікаційну ситуацію. Найпоширеніші класифікації включають;

а) вербальна комунікація включає усну або письмову мову. До цієї категорії належать промови, письмова кореспонденція та діалоги;

б) невербальна комунікація покладається на мову тіла, міміку, жести і тон голосу. Ця форма часто доповнює вербальну комунікацію, додаючи нюансів і контексту;

в) цифрова комунікація відбувається через електронні канали, такі як електронна пошта, миттєві повідомлення, відеоконференції та соціальні мережі. У сучасному світі набуває все більшого поширення [43].

Ситуаційний контекст формує характер комунікації. Класифікації, засновані на контексті, включають:

а) формальне спілкування має структурований формат і відбувається в професійному чи організаційному середовищі, наприклад, під час ділових зустрічей, офіційного листування чи конференцій;

б) неформальна комунікація характеризується випадковими та спонтанними взаємодіями, неформальна комунікація відбувається в соціальному середовищі між друзями, родиною чи знайомими;

в) культурна комунікація, до цієї категорії належить комунікація, на яку впливають культурні норми, цінності та традиції. Вона відіграє важливу роль у міжкультурній взаємодії та глобальному дискурсі [61].

Динаміка взаємодії визначає, як відбувається обмін повідомленнями та їх обробка. Ця класифікація об'єднує такі типи:

а) односпрямована комунікація – інформація тече в одному напрямку без негайного зворотного зв'язку, наприклад, у лекціях чи публічних оголошеннях;

б) двонаправлена комунікація передбачає двосторонню взаємодію, що дозволяє зворотній зв'язок і діалог. Прикладами є розмови та переговори;

в) багатовекторна комунікація характерна для групової роботи, цей тип передбачає одночасну взаємодію між кількома учасниками, як, наприклад, під час мозкового штурму або на онлайн-форумах [51].

За ступенем взаємодії та залученості комунікаційні ситуації поділяються на такі категорії:

а) синхронна комунікація відбувається в режимі реального часу, наприклад, телефонні дзвінки, відео-чати або живі зустрічі. Забезпечує негайний зворотній зв'язок та взаємодію;

б) асинхронна комунікація передбачає часову затримку між доставкою повідомлення і відповіддю, як в електронних листах, записаних повідомленнях або поштовому спілкуванні [51].

До того ж, вченими розмежовуються кооперативні, некооперативні (конфліктні) і проміжні комунікативні ситуації [14, с. 285]. Завданням кооперативної комунікації виступає формування позитивної суспільної думки щодо адресанта і встановлення партнерських відносин із адресатом, а конфліктна комунікація, у свою чергу, направлена на протидію загальному руйнуванню взаєморозуміння між комунікантами. Кооперативна комунікативна ситуація представляє комунікативну ситуацію, яка повторюється та характеризується застосуванням стандартних мовленнєвих засобів, у котрій комуніканти мають однакове уявлення щодо комунікативних цілей один одного чи щодо взаємного розподілу комунікативних ролей, і між ними встановлюються партнерські відносини [14, с. 287].

Отже, комунікативна ситуація виступає складним і багатовимірним явищем, яке охоплює різноманітні аспекти взаємодії між людьми. Різні наукові підходи відображають багатовимірний характер комунікативних

ситуацій, що знаходить своє застосування в лінгвістиці, педагогіці, соціології та комунікативних студіях. Комунікативна ситуація визначається як динамічна система, що функціонує завдяки взаємодії її компонентів: учасників, контексту, намірів і соціальних ролей. Ця система є цілісною, але постійно змінюється під впливом як зовнішніх обставин, так і внутрішніх характеристик учасників. У сфері освіти комунікативна ситуація виступає важливим інструментом навчання, де вона структурована відповідно до освітніх цілей. Вона забезпечує обмін знаннями, формує соціальні навички та сприяє розвитку когнітивних компетенцій. Комунікативні ситуації можна класифіковані за різними критеріями: за кількістю учасників, за метою комунікації, за каналом або носієм, за контекстом, за динамікою взаємодії, за рівнем взаємодії.

1.2. Засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій

Комунікація – важливий аспект людської взаємодії, що слугує мостом для обміну думками, ідеями, емоціями та інформацією. У величезній сфері комунікації стандартні ситуації спілкування являють собою часто повторювані сценарії, в яких використовуються передбачувані моделі мови та поведінки. Ці ситуації варіюються від привітань і прощань до прохань, вибачень і пропозицій, формуючи будівельні блоки ефективної міжособистісної взаємодії.

Головними інструментами комунікації є вербальні й невербальні засоби спілкування. Вербальні засоби – це мова, мовлення. Однак мовлення, як зазначає Ф.С. Бацевич, – це головний, проте не єдиний спосіб спілкування [4, с. 58]. Вербальне спілкування представляє контакт із партнером та в цілому із оточенням за допомогою мови, у вигляді цілісної, єдиної складної системи знаків, котрі слугують засобом спілкування [1, с. 13]. Вербальна комунікація застосовує якості знакової системи людську мову, природний звуковий мову, іншими словами систему фонетичних знаків, що включає 2 принципи:

синтаксичний та лексичний. Мова виступає найбільш універсальним засобом комунікації, так яку ході передачі інформації за допомогою мови менш за все втрачається сенс повідомлення. Однак, цьому має супроводжувати високий ступінь спільності розуміння ситуації всіма учасниками комунікативного процесу, щодо чого йшлося вище. До вербальних засобів комунікації належать усна і письмова мова, читання та слухання. Письмова та усна мова приймають участь у виробництві тексту (процес передачі інформації), а читання та слухання – у сприйнятті тексту, закладеної у ньому інформації [30].

В процесі комунікації дуже значна частка припадає на невербальні засоби. Невербальна (несловесна) комунікація представляє систему знаків, які застосовуються в ході спілкування та відрізняються від мовних засобами і формою виявлення. Типи невербальних засобів:

1) «поведінкові знаки (вони зумовлені фізіологічними реакціями: почервоніння чи збліднення, до того ж потовиділення від хвилювання, тремтіння від страху чи холоду тощо);

2) ненавмисні знаки (вживання відповідних знаків пов'язане із звичками людини (їх інколи називають самоадапторами): хитання ногою без причини, почісування носа, покусування губ тощо);

3) власне комунікативні знаки (такі знаки являються сигналами, які передають інформацію щодо об'єкту, стану або події)». У невербальних засобах своєрідна класифікація. Науковцями розглядаються 16 невербальних засобів спілкування – це рухи тіла, жести (рухи ніг, рук), манери (на кшталт, тримати сигарету), просторове поле між співрозмовниками, одяг і колір останнього, вираз очей і направленість погляду, вираз обличчя, запахи (алкоголь, парфуми), акустичні засоби (пов'язані із мовою та не пов'язані із останньою), реакції шкіри (збліднення, почервоніння), тактильні засоби (поцілунки, потиск руки), посмішка, косметика тощо. Палітра невербальних комунікативних елементів, що використовує індивід у ході спілкування є різноманітною та багатою [1, 13; 26, с. 238]. Вербальне і невербальне спілкування утворюють неподільну єдність [53, р. 20].

Розглянемо детальніше засоби вираження стандартних ситуацій спілкування, наголошуючи на їхніх вербальних, невербальних і контекстуальних аспектах.

Вербальні засоби, що використовуються для вираження стандартних комунікативних ситуацій мають певні особливості. Стандартні ситуації характеризуються використанням фіксованих виразів, які забезпечують ясність і соціальну доречність [38]. До них відносяться: привітання: «Доброго ранку», «Привіт», «Як справи?»; прощання: «До побачення», «Бережіть себе», «До зустрічі»; вибачення: «Вибачте», «Я перепрошую», «Вибачте»; подяка: «Дякую», «Дуже дякую», «Дуже вдячний». Ці шаблонні фрази забезпечують спільне розуміння між співрозмовниками, уможливорюючи безперешкодну взаємодію.

Вибір слів має вирішальне значення для передачі бажаного тону та повідомлення. У формальному контексті використовується більш ввічлива та шаноблива лексика [34], наприклад, «Чи не могли б ви мені допомогти?» замість «Допоможеш?». Неформальний контекст передбачає застосування невимушеної і лаконічної лексики, наприклад, «Дякую!» замість «Я хотів би висловити свою вдячність за вашу допомогу!».

Структура речень адаптується до мети спілкування. Запитання застосовують для з'ясування або прохання: «Ви не могли б сказати мені, котра година?». Твердження використовують для передачі інформації або намірів: «Я хотів би замовити каву, будь ласка». Вигуки для емоційного акцентування: «Який прекрасний день!» Стилістичні прийоми у вербальному спілкуванні включають маркери ввічливості, повторення, емоційну мову тощо. Ввічливість необхідна в багатьох стандартних ситуаціях, і вербальні засоби часто включають в себе застереження або пом'якшувачі. Наприклад, фрази на кшталт «Чи не могли б ви...» або «Чи можу я попросити...» роблять прохання більш ввічливими. Вибачення пом'якшуються такими фразами як «Я глибоко шкодую...» або «Я щиро перепрошую». Повторення підкреслює щирість або терміновість у певних ситуаціях: «Дякую, дуже дякую!» для подяки; «Мені

дуже шкода, справді шкода! « для вибачення. Слова з емоційним забарвленням використовуються для чіткого вираження почуттів: «Чудово бачити вас!» передає ентузіазм у привітанні; «Дуже шкодую!» посилює почуття жалю у вибаченнях [60].

На вибір вербальних засобів впливає рівень формальності: офіційний варіант «Сподіваюся, цей лист знайде вас у доброму гуморі» (професійний електронний лист); неофіційний варіант «Привіт! Як справи?» (дружній чат). Культурні норми формують словесні вирази, що вимагає чутливості до місцевих звичаїв. В англomовних культурах поширені прямі вирази на кшталт «Дякую» або «Будь ласка». У деяких азійських культурах наголошують на непрямих виразах і звертаннях, наприклад, «Я був би дуже вдячний». Ситуація та мета диктують формулювання фраз. У сфері обслуговування клієнтів стандартними є фрази на кшталт «Чим я можу вам допомогти?» У навчальних закладах вчителі часто використовують заохочення, наприклад, «Чудова робота!» або інструкції на кшталт «Давайте розглянемо наступну тему» [31]. Вербальна комунікація у стандартних ситуаціях не завжди є простою. Непорозуміння можуть виникати через 1) неоднозначності – фрази на кшталт «Побачимося пізніше» можуть заплутати неносіїв мови щодо часу; 2) культурне невірне тлумачення – норми ввічливості відрізняються в різних культурах, що призводить до ненавмисної образи або плутанини. Оволодіння вербальними виразами вимагає не лише мовної компетенції, але й культурної обізнаності та адаптивності [64].

Невербальна комунікація відіграє вирішальну роль у передачі повідомлень, доповнюючи вербальні висловлювання або повністю замінюючи їх у стандартних ситуаціях спілкування. До них належать мова тіла, міміка, жести, зоровий контакт, поза, проксемика, гаптика (дотик) і паралінгвістика (тон і висота голосу). Цей засіб вираження комунікативних ситуацій становить значну частину міжособистісної взаємодії, часто передаючи значення сильніше, ніж слова. У стандартних ситуаціях спілкування вона слугує кільком цілям, а саме:

- 1) посилення вербальної комунікації;
- 2) вираження емоцій і ставлення;
- 3) посилення культурних норм;
- 4) полегшення розуміння, коли існують мовні бар'єри. У таких контекстах, як привітання, прохання, вибачення та прощання, невербальні сигнали часто передають щирість, повагу або офіційність [58].

Охарактеризуємо невербальні засоби у стандартних ситуаціях спілкування:

- 1) вираз обличчя універсальний і здатний виражати широкий спектр емоцій без слів:
 - а) щастя – посмішка є універсальним сигналом доброзичливості та позитиву;
 - б) сум – насуплений або опущений погляд часто супроводжує вибачення або вираз жалю;
 - в) здивування – підняті брови і розширені очі виражають здивування;
 - г) гнів – насуплені брови або стиснута щелепа сигналізують про розчарування або несхвалення;
- 2) контакт очима – зоровий контакт передає уважність, впевненість або повагу:
 - а) прямий зоровий контакт вказує на зацікавленість, повагу або щирість у багатьох культурах;
 - б) уникнення зорового контакту може сигналізувати про дискомфорт, сором'язливість або, в деяких культурах, повагу до авторитету;
 - в) тривалість зорового контакту – тривалий контакт очима може свідчити про напруженість або близькість, тоді як короткий погляд є більш невимушеним;
- 3) жести варіюються в різних культурах, але є універсально важливими у спілкуванні:
 - а) жести привітання – рукоштовпання, поклони або помаху означають взаємну згоду;

б) стверджувальні жести – кивки зазвичай означають згоду або розуміння;

в) негативні жести – похитування головою часто означає незгоду або відмову;

г) вказівки або рухи руками використовуються для привернення уваги або підкреслення мови;

4) постава передає ставлення, статус і зацікавленість:

а) пряма постава свідчить про уважність, повагу та впевненість;

б) сутула постава може свідчити про незацікавленість, втому або недбалість;

в) нахил вперед показує зацікавленість і залученість у розмову;

г) нахил убік сигналізує про дискомфорт або відстороненість;

5) проксеміка (особистий простір) – використання особистого простору варіюється в різних культурах і ситуаціях:

а) близькість вказує на знайомство, інтимність або надзвичайну терміновість;

б) дотримання дистанції демонструє формальність, повагу або відсутність знайомства. Наприклад, у культурі Близького Сходу близька відстань може бути прийнятною в розмові, тоді як у Північній Європі більший особистий простір є нормою;

б) гаптика (дотик) – це потужний комунікатор, який часто використовується для привітання або передачі емоцій:

а) рукостискання – поширене в професійній та офіційній обстановці як знак поваги;

б) обійми вказують на тепло, комфорт або близькість в особистих стосунках;

в) поплескування по спині пропонує заохочення або привітання. Доречність дотиків сильно варіюється в різних культурах;

7) паралінгвістика (вокальні елементи) – хоча технічно голос є вербальним, тон, висота і гучність голосу вважаються невербальними елементами:

а) тон – теплий тон вказує на дружелюбність, тоді як різкий тон може означати гнів;

б) гучність – тиха мова передає ввічливість або конфіденційність, тоді як гучна мова може демонструвати ентузіазм або напористість;

в) паузи і тиша – стратегічні паузи можуть підкреслити певну думку або означати задумливість [40; 59].

Переваги та недоліки невербальної комунікації узагальнимо на рис. 1.2.

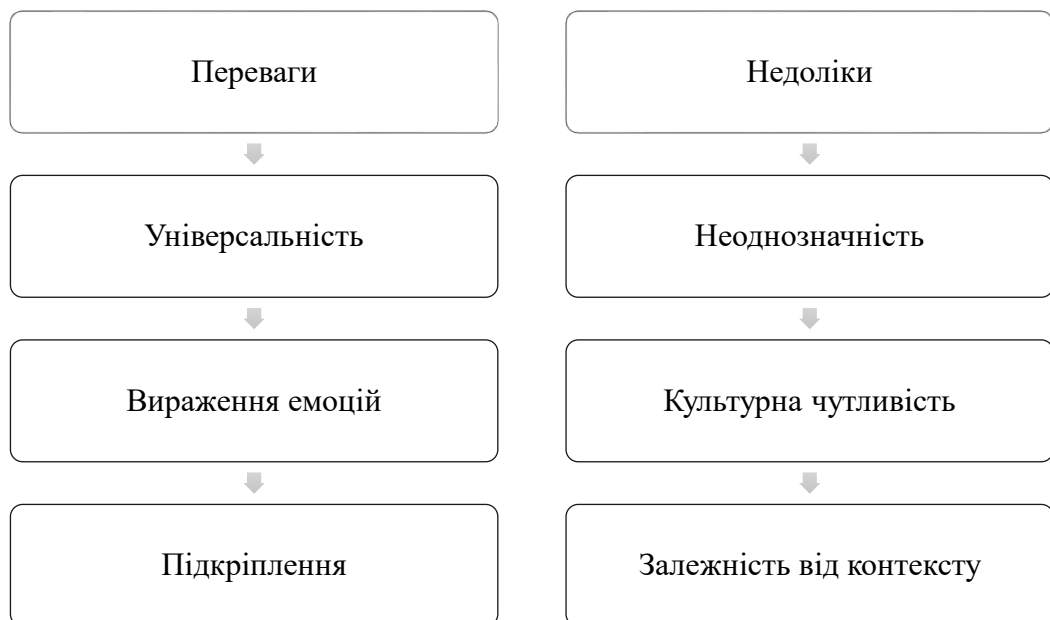

Рис. 1.2. Переваги та недоліки невербальної комунікації

Джерело: побудовано автором за даними [58]

Контекст ситуації спілкування значною мірою впливає на те, як вона виражається. Такі фактори, як культурні норми, стосунки між учасниками та динаміка ситуації, формують комунікацію. Культурні норми диктують прийнятні фрази, жести і тональність у стандартних ситуаціях. Наприклад: в Японії уклін часто супроводжує привітання, у західних культурах типовими є прямий зоровий контакт і посмішка. Відносини між мовцем і слухачем визначають рівень формальності та вибір слів: між колегами «Привіт, як

справи?»; між клієнтом і постачальником послуг «Добрий день. Чим я можу вам допомогти?». Фізичний і ситуативний контекст також відіграє певну роль. У бібліотеці спілкування пошепки може замінити стандартний голосовий обмін. Під час надзвичайної ситуації лаконічна, пряма мова має перевагу над ввічливістю.

З розвитком цифрової комунікації стандартні ситуації тепер поширюються і на віртуальну взаємодію:

1) етикет електронної пошти: Формальний початок листа на кшталт «Шановний [Ім'я]» і завершення на кшталт «З повагою»;

2) чат і текстові повідомлення: Неформальні привітання на кшталт «Привіт» або «Привіт» є поширеними, а смайлики замінюють вираз обличчя (☺ для щастя, ☹ для вибачень);

3) технології запроваджують аббревіатури та ярлики, які переосмислюють традиційні стандарти, роблячи лаконічність та безпосередність більш цінними [62].

Знання стандартних ситуацій спілкування є важливим для ефективної міжособистісної та міжкультурної комунікації. Володіння цими виразами допомагає налагодити взаєморозуміння, зменшити непорозуміння та легко орієнтуватися в різноманітних соціальних умовах.

Можемо узагальнити, що стандартні ситуації спілкування створюють основу для передбачуваної та ефективної взаємодії, яка регулюється вербальними, невербальними та контекстуальними елементами. Вербальні засоби є основою для вираження стандартних ситуацій спілкування. Завдяки структурованій мові, стилістичному вибору та адаптації до контексту мовці можуть ефективно орієнтуватися в рутинній взаємодії з чіткістю і тактом. Оскільки глобалізація і технологічний прогрес розширюють сферу спілкування, розуміння і вдосконалення вербальних засобів залишається вирішальним для зміцнення зв'язків і взаєморозуміння в різних умовах. Невербальні засоби вираження стандартних ситуацій спілкування є

незамінними у людській взаємодії. Вони часто передають тонкощі, які неможливо передати словами, надаючи спілкуванню багатства і глибини. Розуміючи нюанси міміки, жестів, поз та інших невербальних сигналів, люди можуть ефективніше орієнтуватися в соціальній і професійній взаємодії. Усвідомлення культурних відмінностей і контексту має важливе значення для забезпечення точної інтерпретації та змістовної взаємодії, особливо у світі, який стає дедалі більш взаємопов'язаним.

1.3. Різноманітність форм та методів у процесі формування комунікативної компетентності у закладах загальної середньої освіти

У контексті сучасної освіти комунікативна компетентність є життєво важливим набором навичок, що дозволяє учням ефективно висловлювати свої думки, розуміти інших та брати участь у різноманітних соціальних взаємодіях. Вона включає лінгвістичні, соціолінгвістичні та прагматичні навички, необхідні для особистого, академічного та професійного успіху. Розвиток комунікативної компетентності в учнів у системі загальної середньої освіти потребує різноманітних форм і методів, адаптованих до віку, рівня володіння мовою та культурного контексту.

Комунікативна компетентність охоплює компоненти, наведені на рис. 1.3.

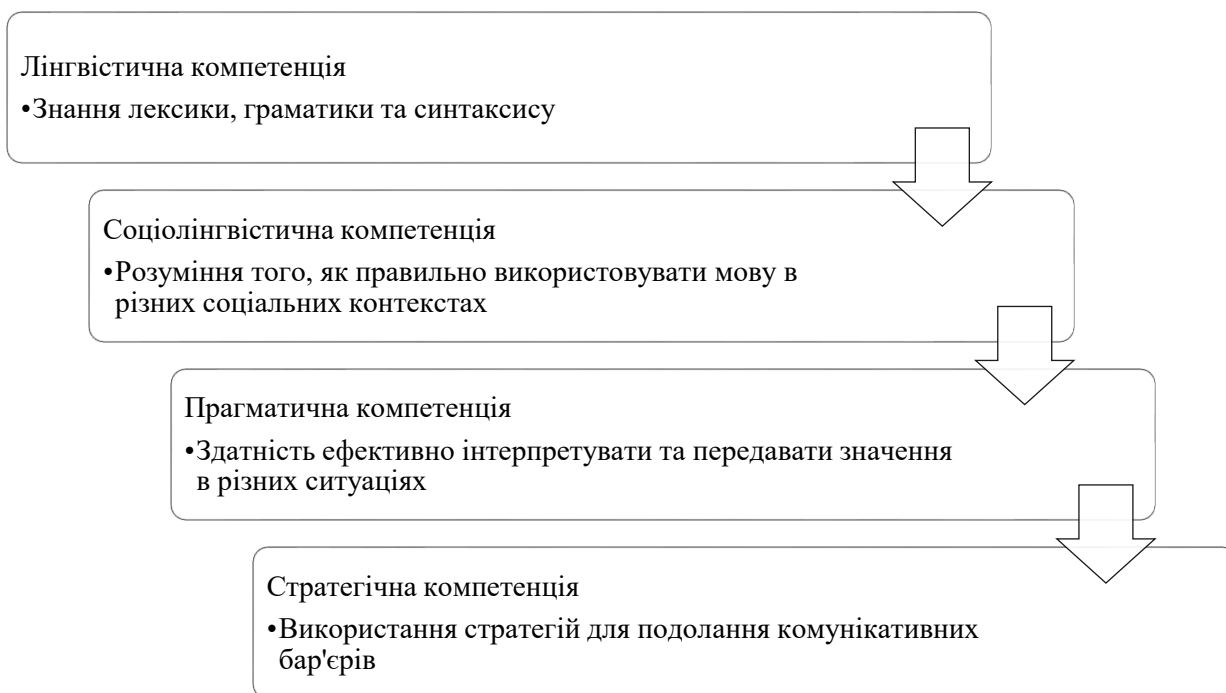

Рис. 1.3. Основні компоненти комунікативної компетентності

Джерело: побудовано автором за даними [44]

Для розвитку цих компонентів вчителі повинні застосовувати широкий спектр форм і методів, які залучають учнів до активної та практичної діяльності.

Форми навчання, які сприяють розвитку комунікативної компетентності, є різноманітними і включають індивідуальну роботу, роботу в парах, групову роботу та залучення всього класу. Ці форми відповідають різним стилям навчання, сприяючи цілісному підходу до оволодіння комунікативними навичками.

Індивідуальні завдання зосереджені на розвитку самостійності та індивідуальному навчанні:

а) письмові вправи такі як есе, конспекти та роздуми, дозволяють учням розвивати чіткість у письмовому спілкуванні;

б) підготовка та проведення індивідуальних презентацій розвиває впевненість та вільне володіння усним мовленням;

в) читання мовчки та завдання з конспектування покращують розуміння і здатність обробляти та передавати інформацію;

г) самооцінювання – такі інструменти, як щоденники чи контрольні списки, допомагають учням рефлексувати свій прогрес у спілкуванні [57]. Ці вправи дозволяють учням працювати у власному темпі, акцентуючи увагу на самоаналізі та самовираженні.

Робота в парах заохочує до співпраці та діалогу, зосереджуючись на міжособистісному спілкуванні:

а) практика діалогу – рольові розмови, такі як інтерв'ю або невимушений обмін думками, розвивають навички слухання та говоріння;

б) взаємне оцінювання – учні оцінюють роботу один одного, надаючи конструктивний зворотній зв'язок та розвиваючи критичне мислення;

в) спільні проекти – пари співпрацюють над завданнями, практикуючи командну роботу та переговори;

г) інтерактивні ігри – партнерські мовні ігри, такі як асоціації слів або вправи на запитання-відповіді, роблять навчання цікавим та інтерактивним [42]. Робота в парах створює сприятливе середовище, підвищуючи впевненість учнів та їхню здатність ефективно спілкуватися з іншими.

Робота в групах сприяє командній роботі, вирішенню проблем і спільному спілкуванню:

а) дискусійні кола – групи досліджують теми, заохочуючи обмін ідеями та активну участь;

б) мозкові штурми – спільне генерування ідей сприяє розвитку креативності та колективному вирішенню проблем;

в) команди готують і проводять презентації, розподіляючи обов'язки, щоб продемонструвати різні точки зору;

г) групові рольові ігри імітують реальні сценарії, такі як панельні дискусії або групові переговори [55]. Працюючи в групах, учні вчаться цінувати різні точки зору, практикують лідерство та покращують свою здатність спілкуватися в соціальному контексті.

Заняття з усім класом залучають усіх учнів до виконання колективних завдань, сприяючи формуванню почуття спільноти та інклюзивності:

а) дебати – структуровані дебати залучають весь клас, відточуючи навички офіційного мовлення, аргументації та критичного мислення;

б) відкриті дискусії про літературу, поточні події чи інші теми заохочують до участі та активного слухання;

в) інтерактивні лекції, на яких вчитель залучає клас за допомогою запитань і дискусій, поєднуючи навчання з діалогом;

г) проекти для всього класу такі як створення класного журналу чи організація заходу, передбачають спільне планування та комунікацію [44]. Загальнокласні форми навчання розвивають почуття приналежності, допомагаючи учням практикувати ефективну комунікацію у великих групах.

Аналіз теорії та практики мовної освіти вказує на те, що формування комунікативної компетентності окреслюється іншими закономірностями, принципами, аніж, власне, опанування мови або мовленнєвий розвиток, відтак вироблення навичок ефективного спілкування не може відбуватися тільки традиційними методами навчання мови. Домінувати у даному процесі повинні методи, в основі котрих інтерактивна діяльність (вербальна та невербальна), на кшталт: групове обговорення навчально-тематичних питань; дискусія; рольова гра, «діалог культур»; «займи позицію»; «зміни позицію»; виконання комунікативних завдань (до прикладу, описування комунікативних ситуацій); інсценування діалогічних текстів, життєвих ситуацій; кейс-метод; комунікативні тренінги. Відповідні методи надають навчальному процесу характеру спілкування, допомагають виробити в учнів спроможність здійснювати різноманітні функції спілкування – спонукальну, інформаційну, регулятивну, пізнавальну, емотивну, ціннісно-орієнтаційну тощо [17, с. 79].

Е. Палихата пропонує наступну класифікацію методів навчання діалогічного мовлення:

«1) методи теоретичного опрацювання матеріалу (робота із підручником, бесіда, пояснення викладача, розповідь);

2) методи теоретико-практичного навчання діалогування, які передбачають роботу із окремими мовно-мовленнєвими одиницями і їх формами (зокрема, спостереження, розбір, реконструювання, конструювання);

3) методи практичні, чи комунікативні, які передбачають роботу над створенням діалогічного тексту (продукування діалогів, полілогів)» [27, с. 96].

Згідно з О. М. Туром[це жінка], всі методи формування комунікативної компетентності умовно можна диференціювати залежно від ініціативності учнів на пасивні (репродуктивні), активні й інтерактивні [32, с. 81].

На думку О. А. Кучерук, «комунікативні методи навчання необхідно класифікувати за основними, домінуючими діями учнів: комунікативні методи, які базуються на когнітивно-інтерпретаційних діях, у тому числі сприймання, розуміння, узагальнення, обмін інформацією між учасниками спілкування (на кшталт, методи бесіди, дискусії, нейролінгвістичного програмування, розумового штурму, проблемно-рефлексивного полілогу); комунікативні методи, в основі котрих інтерактивна діяльність школярів, інакше кажучи, взаємний обмін не тільки знаннями, висловлюваннями, але діями у ході спільної навчальної діяльності (ділові, рольові ігри); комунікативні методи, які передбачають дії моделювання ситуативної взаємодії людини із людиною та світом (кейс-метод, метод інциденту, метод діалогування)» [17, с. 80].

Методи формування комунікативної компетенції у закладах загальної середньої освіти поділяють на:

- 1) традиційні;
- 2) креативні;
- 3) експериментальні і контекстні;
- 4) цифрові і технологічні;
- 5) інтерактивні [57].

Традиційні методи зосереджуються на усталених практиках викладання, які наголошують на структурі та повторенні:

а) граматико-перекладний метод полягає в тому, що учні вчать розуміти та будувати речення, зосереджуючись на граматичних правилах та лексиці;

б) викладання на основі лекцій, в процесі якого вчителі пояснюють мовні поняття, а учні слухають і роблять нотатки, що сприяє засвоєнню теоретичних знань;

в) такі письмові вправи, як диктанти, написання есе та узагальнення, покращують чіткість письмової комунікації;

г) розуміння прочитаного – аналіз текстів розвиває навички як читання, так і перекладу, формуючи основу для ширшого спілкування [57]. Ці методи забезпечують міцне засвоєння мовних основ і є особливо ефективними для опанування формальної комунікації.

Творчі методи заохочують уяву та особисте самовираження, роблячи навчання більш цікавим:

а) рольові ігри та драматизація – учні розігрують сценарії, наприклад, співбесіди або дебати, покращуючи як вербальну, так і невербальну комунікацію;

б) розповідь історій та творче письмо – такі завдання, як написання оповідань чи віршів, дозволяють учням творчо досліджувати мову;

в) навчання на основі проєктів – спільні проєкти, такі як створення класного журналу, поєднують навички дослідження, письма та командної роботи; інтеграція мистецтва – заняття, які поєднують мову з візуальним чи перформативним мистецтвом, як-от створення плакатів чи музичних інтерпретацій, розширюють комунікативний контекст [42]. Окреслені методи надихають ентузіазмом і сприяють розвитку критичного мислення, водночас розвиваючи вільне володіння мовою та адаптивність у спілкуванні.

Експериментальні та контекстні методи наголошують на застосуванні в реальному світі та навчанні на власному досвіді:

а) моделювання реальних життєвих ситуацій, як-от шопінг чи орієнтування в чужій країні, вчать практичного спілкування;

б) екскурсії та культурні занурення – відвідування музеїв чи культурних заходів покращують розуміння контексту та розмовні навички;

в) проблемно-орієнтоване навчання – учні вирішують реальні життєві проблеми шляхом спільного обговорення та презентації;

г) тематичні дослідження – аналіз реальних ситуацій розвиває критичне мислення та дискусії, заохочуючи до комплексного спілкування [55]. Засновуючи вивчення мови на автентичному контексті, ці методи роблять спілкування більш релевантним і цілеспрямованим.

Інтеграція технологій перетворює вивчення мови на динамічний і доступний процес. Цифрові та технологічні методи для формування комунікативної компетентності включають наступні:

а) додатки для вивчення мови – такі інструменти, як Duolingo або Memrise, гейміфікують процес навчання, посилюючи словниковий запас і граматику;

б) відеоконференції на основі різних онлайн платформ, таких як наприклад Zoom, дозволяють проводити віртуальні дискусії та взаємодіяти з колегами або запрошеними спікерами;

в) цифровий сторітелінг – створення мультимедійних презентацій покращує комунікацію за допомогою тексту, візуальних ефектів та звуку;

г) інструменти для співпраці онлайн, приміром такі платформи, як Google Docs або Padlet, сприяють груповій роботі та цифровому спілкуванню;

д) інтерактивні мовні ігри залучають учнів до веселих, змагальних завдань для практики комунікативних навичок [20]. Наведені методи надають учням різноманітні можливості практикувати, а також вдосконалювати свої комунікативні здібності як у формальному, так і в неформальному середовищі.

Інтерактивні методи ставлять на перше місце залучення та участь учнів у комунікативній діяльності:

а) групові дискусії – учні обмінюються ідеями, покращуючи артикуляцію та активне слухання;

б) взаємненавчання – учні пояснюють концепції своїм одноліткам, сприяючи взаєморозумінню та співпраці;

в) дебати – аргументація протилежних точок зору розвиває критичне мислення, вміння переконувати та навички офіційного мовлення;

г) кола зворотного зв'язку – учні та вчителі надають конструктивний зворотній зв'язок, сприяючи самоусвідомленню та вдосконаленню навичок;

д) ігри та вікторини створюють веселе середовище для відпрацювання розмовних та когнітивних навичок [57]. Зазначені методи заохочують співпрацю, емпатію та здатність ефективно спілкуватися в різних соціальних контекстах.

Проводячи дослідження значення інтерактивних методів навчання в підвищенні рівня мотивації учнів, відповідно до Г. Р. Вороніної виділяються їх суттєві характеристики. В тому числі вони: «сприяють усесторонньому та глибокому засвоєнню знань, розширюють горизонти пізнання предметів, об'єктів, процесів дійсності, уможливають високий рівень активності учнів у дослідницькій і навчальній діяльності, змінюють вид мотивації (від зовнішньої негативної до зовнішньої позитивної та до внутрішньої), пропонують простий у користуванні та швидкий в опрацюванні контроль засвоєння знань, забезпечують партнерські стосунки між учнем та викладачем. Вчена відзначає, що в інтерактивному навчальному середовищі педагог повинен пам'ятати щодо необхідності дати змогу учню відчувати себе винятковим, значущим, особливим: «Вони повинні відчувати необхідність у розкритті свого творчого потенціалу і розширенні кордонів спілкування»» [6, с. 114–115].

О. М. Тур наголошує, що якісному формуванню комунікативної компетентності учнів сприяє поєднання різних методів навчання: як традиційних, так й нетрадиційних (тренінги, круглі столи, дебати, диспути, брейнстормінг, дидактичні ігри та ін.) [32, с. 81].

Незважаючи на різноманітність форм і методів, певні проблеми в процесі формування комунікативної компетентності у закладах загальної середньої освіти залишаються:

- 1) обмеженість ресурсів – відсутність доступу до технологій чи навчальних посібників;
- 2) недостатня підготовка вчителів до впровадження сучасних методів;
- 3) необхідність врахування різних мовних і культурних особливостей у класі;
- 4) тривожність учнів – сором'язливість або страх зробити помилку під час комунікативної діяльності [55].

Таким чином, можемо узагальнити, що процес формування комунікативної компетентності в закладах загальної середньої освіти потребує поєднання традиційних, інтерактивних, технологічних, експериментальних та креативних методів. Урізноманітнюючи форми навчання, поєднуючи індивідуальні завдання та групові проєкти – вчителі можуть ефективно працювати з різними компонентами комунікативної компетентності. Інтегруючи окреслені форми та методи в навчальну програму, педагоги можуть створити динамічне та інклюзивне навчальне середовище, яке дасть змогу учням досягти успіху як в навчальних, так і в реальних ситуаціях спілкування.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СТАНДАРТНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ В ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

2.1. Мовні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій в творах українських письменників

Матеріалом дослідження мовних та немовних засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій стали такі твори українських письменників: «Казка старого млина» Спиридона Черкасенка, «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського, «Біла Віла» Ніни Бічуї.

Для проведення аналізу було обрано наступні стандартні комунікативні ситуації:

- 1) встановлення комунікативного контакту (звертання, привітання, знайомство);
- 2) підтримання комунікативного контакту;
- 3) завершення комунікативного контакту;
- 4) ведення суперечки;
- 5) запрошення (відповідь на запрошення);
- 6) вдячність;
- 7) вибачення;
- 8) комплімент;
- 9) побажання.

Проаналізуємо вербальні засоби, якими можуть виражатися окреслені стандартні комунікативні ситуації в обраних творах.

Для встановлення комунікативного контакту (звертання, привітання, знайомство) в творах українських письменників використовуються різноманітні вербальні засоби. Встановлення контакту передбачає привітання, звертання та представлення, які часто відображають культурний та соціальний

контекст персонажів. Наприклад, для привітання або звертання використовують наступні:

Гей! чи є хто тут живий? (С. Черкасенко);

Добри вечір, панове, вам! (С. Черкасенко);

Гей, Трохиме! (С. Черкасенко);

Добри вечір! (С. Черкасенко);

Добридень, Діду, вам!.. (С. Черкасенко).

Ці прямі та зрозумілі фрази демонструють використання ввічливої та інклюзивної мови в поєднанні з драматичною безпосередністю, характерною для оповіді С. Черкасенка.

Слава Ісусу! – Навіки слава. (М. Коцюбинський);

Як спали, Палагнечко, душко? / На язиці в неї вертілась відповідь: «Гаразд, як ви?» Але вона здержалась, закотилила губу, гордо підняла голову і минула його, немов не бачила навіть. / Як дужі? (М. Коцюбинський);

Добрий вам вечір, сусідоньці красні... хе-хе... (М. Коцюбинський);

Слава Ісусу. Як жінка, маржинка, ци дужі? / Гаразд, як ви?.. (М. Коцюбинський).

Тут традиційні привітання відображають регіональні та релігійні звичаї, підкреслюючи общинні зв'язки.

Мовні засоби, що використовують для знайомства, характеризуються різноманітністю:

Ти хто ж такий? (С. Черкасенко);

Куди і звідкіль ідете і хто ви? (С. Черкасенко);

Русалка, певне, ти? (С. Черкасенко);

Хто есте? (С. Черкасенко);

Ви ж хто есте? (С. Черкасенко);

Хто ж ти? / Ти звідтіля? (С. Черкасенко);

Стій, – гукав на неї Іван, – звідки ти? (М. Коцюбинський);

Ти ж хто, браччіку, будеш — вівчар? — зацікавивсь Іван. / Ні, я спузар,— одкрив зуби Микола (М. Коцюбинський).

Запитання на кшталт «Хто ти?» повторюються у творах, підкреслюючи безпосередність і простоту прямого знайомства. Ці фрази слугують для чіткої ідентифікації іншої сторони, відображаючи як цікавість, так і брак знайомства. У творах українських письменників повторення цієї структури підкреслює її важливість для розвитку оповіді та започаткування стосунків між персонажами. Письменники часто розширюють пряме «Хто ти?» до складних запитань, які включають елементи минулого або намірів людини, додаючи глибини вступному спілкуванню: ці складні запитання не лише мають на меті встановити особу, але й тонко досліджують минулі дії або асоціації співрозмовника, демонструючи багатозарову соціальну динаміку українського життя.

Процитуюмо уривок з драми С. Черкасенка «Казка старого млина», який ілюструє вербальні засоби вираження комунікативної ситуації знайомства:

Вагнер (наливає й п'є). / Куди і звідкіль ідете і хто ви? / Подорожній / Хто я?.. Коли б же знав хоч сам про те. / Вагнер (здивовано). / Та де ж народились ви колись / І щось робили досі? (С. Черкасенко).

Акт знайомства рідко буває ізольованим, він сприяє розвитку стосунків і розгортанню сюжету. Наприклад, взаємодія Вагнера з Мар'яною в «Казці старого млина» виходить за межі простого знайомства, натякаючи на майбутні одкровення та поглиблюючи інтригу оповіді:

Хто тут?.. (Угледівши Мар'яну). / Хто ти, мій привиде прекрасний? / Мар'яна (зупиняється). / Це я. Ви брали молоко? / Вагнер (стає на ноги). / Так, так... (С. Черкасенко);

Мар'яна / Та хто ви? / Вагнер / Хто я?! Про те дізнаєшся за рік. — / Мар'яна (з зацікавленням). / Чому за рік? і як про те дізнаюсь? / Вагнер / Вернусь сюди. (С. Черкасенко);

Вагнер (придивляється). / Де ж бачив вас? / Крамаренко (здивовано). / Це ви?.. Зустріли вас / Колись біля млина? Питали ви / Про пана Тарана, а на

світанку, / Либонь, і рушили туди? / Вагнер (здивовано). / Куди? / До Тарана?.. / Подорожній / Ви кликали мене? / Вагнер / Що вам до Тарана?

Знайомство часто поєднується з контекстуальними посиланнями, що вписують розмову у спільне середовище: ці посилання слугують для того, щоб пов'язати ідентичність персонажів з їхніми діями або місцями, відображаючи глибшу спробу встановити знайомство або порозуміння.

Вибрані уривки з «Казки старого млина» С. Черкасенка, «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського дають багате підґрунтя для аналізу того, як українські письменники використовують мовні засоби для зображення знайомства. Ці інтеракції, що часто відбуваються в моменти цікавості, напруження або відкриття, покладаються на різноманітні вербальні прийоми для встановлення ідентичності та ініціювання комунікації. Наполегливі розпитування відображають соціальні норми сільських українських громад, де ідентичність і походження відіграють значну роль у міжособистісній динаміці. Запитання часто означають очікування прозорості та підзвітності. Те, як персонажі представляються або розпитують про інших, розкриває їхні риси.

Підтримання комунікативного контакту є важливим елементом міжособистісного спілкування, що дозволяє мовцям підтримувати діалог, висловлювати занепокоєння або продовжувати взаємодію. У творах українських письменників, таких як С. Черкасенко, М. Коцюбинський, для досягнення цієї мети використовуються різні вербальні стратегії. Ці стратегії відображають соціальні та емоційні нюанси української культури та взаємовідносини персонажів, особливо в сільському чи родинному контексті.

Запрошення поділитися досвідом або ресурсами використовуються для підтримання розмови та вираження гостинності. Наприклад:

Сідати прошу, вбогую вечерю / Із нами поділити. (« С. Черкасенко).

Наведена фраза підтримує контакт, запрошуючи співрозмовника до спільної діяльності, відображаючи теплоту і відкритість. Використання слова «вбогую» підкреслює смиренність і щирість, які є культурно значущими рисами.

Відкриті запитання слугують підказками для діалогу, зберігаючи обмін думками динамічним і цікавим. Зазначені запитання заохочують до розгорнутих відповідей і підтримують потік розмови. Вони часто відображають цікавість або занепокоєння діями чи намірами співрозмовника. Наприклад:

Куди йдете? (С. Черкасенко);

А що я вас питаю, Марто? (С. Черкасенко);

Чому так довго не вертав з полонини, Іванку? Що там робив-есь? (М. Коцюбинський).

Вираження занепокоєння або співчуття за допомогою запитань про добробут іншої людини підкреслюють емоційний зв'язок, демонструють турботу та підтримуючи комунікативний контакт на особистому рівні. Ці фрази спрямовані на підтримку контакту, звертаючись до видимих або імпліцитних емоційних станів. Вони відображають уважність персонажів і спільну відповідальність у їхніх спільнотах.

Наприклад:

І знов ти журишся, Мар'яно? (С. Черкасенко);

Ци тобі, Юрчику, не сталося чого лихого? (М. Коцюбинський);

Чогось так змарнів? Ци ти недужий? – обізвалась Марічка(М. Коцюбинський).

Запитання для уточнення допомагають підтримувати розмову, з'ясовуючи додаткову інформацію або контекст. Ці фрази відображають зацікавленість мовця в розумінні ситуації співрозмовника, щоб розмова не перервалася. Наприклад:

Чого вилупив баньки? Не видів?(М. Коцюбинський);

Отже, у творах українських письменників підтримка комунікативного контакту досягається завдяки поєднанню ввічливих запрошень, емпатичних запитань та уточнюючих запитань. Ці вербальні стратегії не лише підтримують діалог, а й поглиблюють стосунки, відображають культурні цінності та керують наративом. Лінгвістичне багатство цих обмінів

підкреслює нюансовану роль комунікації в українській літературі, зображуючи емоційний та соціальний взаємозв'язок персонажів.

Завершення комунікативного контакту в літературних творах часто слугує переломним моментом, що інкапсулює прощання, емоції та сподівання. Українські письменники використовують різні мовні засоби задля вираження цих моментів, відображаючи міжособистісні стосунки, а також культурні традиції.

Прощання зазвичай позначені прямими, формульними виразами, які сигналізують про завершення розмови чи взаємодії. Ці прості фрази слугують загальнозрозумілими сигналами розставання. Вони часто супроводжуються емоційним підтекстом, який відображає стосунки між персонажами. Наприклад:

На добраніч! (С. Черкасенко);

Прощайте! (С. Черкасенко);

Більш складні прощання поєднують у собі побажання з нагадуванням або заохоченням, додаючи шар персоналізації, а також емоційної глибини.

Невимушені прощання використовуються для того, щоб позначити кінець спілкування в невимушеній або фамільярній манері, часто серед близьких знайомих. Неформальність таких виразів підкреслює рівень комфорту та знайомства між персонажами:

Бувай здорова, ковальова! (М. Коцюбинський).

Вирази прощання діють як чіткі сигнали про завершення комунікативної взаємодії, забезпечуючи дотримання соціального етикету. Ці вирази забезпечують емоційну розв'язку, відображаючи почуття персонажів і характер їхніх стосунків. Використання специфічних фраз і жестів відображає українські культурні норми ввічливості, теплоти та цінності міжособистісних стосунків. Через прощальні діалоги письменники часто розкривають глибше розуміння емоцій, намірів та соціальних ролей персонажів. Отже, мовні засоби завершення комунікативного контакту в українській літературі варіюються від формальних прощань до емоційно забарвлених розставань. Ці вирази не лише

виконують функціональну потребу завершити інтеракцію, але й збагачують наратив, відображаючи стосунки персонажів, їхні емоційні стани та культурні цінності. Письменники вміло використовують ці моменти для надання емоційної глибини та культурної автентичності, роблячи прощання невід'ємною частиною своєї оповіді.

Суперечки в літературних творах часто розкривають емоційну напруженість, міжособистісні конфлікти, глибинні теми стосунків і соціальної динаміки. Українські письменники майстерно використовують мовні засоби для зображення суперечок, поєднуючи яскравий діалог, експресивну лексику та драматичну дію.

Вигуки та окличні вирази підкреслюють бурхливі емоції персонажів, часто загострюючи суперечку. Письменники використовують вигуки та окличні фрази, щоб передати негайні емоційні реакції, такі як гнів, розчарування чи обурення. Наприклад:

Мар'яна / Ой, леле! ти це, Юрку? / Вагнер / О, прокляття! / Дикун! розбійник!.. (С. Черкасенко);

Де ти волочишся все?! – сердивсь Іван. – Гляди, газдине! (М. Коцюбинський).

Команди та імперативи відображають спроби утвердити домінування або контроль під час суперечки. Тон цих фраз часто передає владність, розчарування або бажання протистояти. Наприклад:

Я прошу вас мовчати! (С. Черкасенко);

Пазь своєї Гафії, а моєї не руш! (М. Коцюбинський).

Суперечки характеризуються звинуваченнями та образами, які мають на меті спровокувати або захистити. Такі висловлювання поглиблюють конфлікт, відображаючи особисті образи та суспільну напругу. Наприклад:

Ви хто єсте? Приплентач беззахисний, / Кому подав я руку за помоги. / То як же смієте здіймати руку / На те й на тих, хто дав вам образ людський? (С.Черкасенко);

А ти, лайдаку якийсь, тобі що до Палагни, не маєш своєї жони? (М. Коцюбинський);

Потеруха б тя стерла!.. / Опришку єден!.. / На, маєш.(М. Коцюбинський).

Риторичні запитання слугують інструментом, за допомогою якого персонажі стверджують моральну чи логічну перевагу в суперечці. Риторичні запитання використовуються для того, щоб кинути виклик, висміяти чи піддати критиці іншу сторону. Наприклад:

Ти купив її на торзі? – спалахнув Юра (М. Коцюбинський);

То як же смієте здіймати руку / На те й на тих, хто дав вам образ людський? (С. Черкасенко).

Зіставлення емоцій додає шарів до динаміки персонажів, змішуючи гумор чи іронію з конфліктом. У суперечках часто поєднуються моменти гніву з сарказмом або глузуванням, створюючи емоційну складність:

Ова! То вже мені і погуляти не вольно... Я хочу набутись. Раз жиємо на світі... (М. Коцюбинський).

Суперечки розкривають внутрішні риси, пріоритети та емоційні стани персонажів. Конфлікти рухають оповідь уперед, створюючи напругу та загострюючи міжособистісну динаміку. Суперечки часто відображають культурні та суспільні норми, такі як честь, сімейний обов'язок та індивідуальна свобода, надаючи розуміння контексту історії. Яскравий та інтенсивний характер суперечок захоплює читачів, викликаючи емпатію або судження щодо персонажів. Отже, суперечки у творах С. Черкасенка та Коцюбинського зображуються через багату взаємодію мовних та наративних прийомів, включаючи вигуки, імперативи, фізичні дії та риторичні запитання. Зазначені елементи не лише посилюють драматичну напругу, але й пропонують глибше розуміння стосунків персонажів, емоційної глибини та культурного контексту. Таке майстерне використання мови дозволяє цим письменникам створювати переконливі та реалістичні зображення людських конфліктів.

Запрошення в українських літературних творах розкривають нюанси комунікативних стратегій, відображаючи контекст, динаміку стосунків і соціальні конвенції персонажів. Ділові запрошення в українській літературі характеризуються офіційністю, ввічливістю та лаконічністю, що відображає ієрархічні стосунки та професіоналізм. Наприклад:

До вас пан Крамаренко...Хай увійде. (С. Черкасенко);

Хай прийде Марта зараз!... Ви кликали мене, мій пане? (С.Черкасенко);

Нехай увійде. (С. Черкасенко);

Гей! хто там є!... Я, пане, тут, до послуг. (С. Черкасенко).

Почесні звання і титули: використання «пан» і «добродій» відображає повагу і формальне визнання: звертання «пан Крамаренко» додає офіційності та ієрархічної відмінності. Імперативні форми, такі як «Нехай увійде», пом'якшуються формальним контекстом, сигналізуючи про запрошення з авторитетом і водночас ввічливістю. Фрази на кшталт «Я, пане, тут, до послуг» підкреслюють професійну пошану і готовність прислужитися.

У неформальному контексті запрошення відзначаються теплотою, спонтанністю та особистим зв'язком. Наприклад:

Не знаю... Не видів, – байдужно обізвався Іван і запросив чугайстра: Сідайте... Підморгнув до Івана лукавим оком і обізвався: Може б, ти трошки пішов зо мною у танець? (М. Коцюбинський).

Відповіді на запрошення в українській літературі часто балансують між вдячністю, ввічливістю та контекстуальною доречністю. Наприклад:

Ви кликали мене, мій пане? (С.Черкасенко);

Я, пане, тут, до послуг (С.Черкасенко).

Отже, українські письменники ефективно використовують мовні засоби для зображення запрошень у різних контекстах, використовуючи директиви, звертання та інклюзивну мову для ділових або офіційних ситуацій, а для неформального спілкування покладаються на невимушені команди, спільну діяльність та емоційні відтінки. Ці запрошення не лише сприяють розвитку

сюжету, а й дають змогу глибше зрозуміти стосунки, культурні норми та риси характеру персонажів.

Висловлення подяки та вибачення в українських літературних творах відображають соціокультурні норми, міжособистісну динаміку та емоційні нюанси персонажів. Подяка в українській літературі найчастіше передається прямими фразами, формулами ввічливості, зрідка – додатковими побажаннями. Наприклад:

Вельми вдячний! (С. Черкасенко); *Дякувать красно за танець.../ Ідіть здорові./ Май ся гаразд...* (М. Коцюбинський);

Подяка зазвичай виражається за допомогою традиційних фраз, таких як «Дуже вдячний» і «Дуже дякую». Ці прямі висловлювання лаконічно передають повагу та вдячність. Прислівник «дуже» інтенсифікує висловлювання, підкреслюючи щирість. Вирази на кшталт «*Будьте здорові*» розширюють вдячність, додаючи елементи побажання, що відображають культурно вкорінене почуття доброзичливості та турботи.

Вибачення в проаналізованих текстах характеризуються лаконічністю, смиренністю та бажанням відновити соціальну гармонію. Наприклад:

Мені пробачте... (С. Черкасенко);

Фрази на кшталт «*Пробачте*» та «*Перепрошую*» є прямими, надаючи пріоритет ясності та негайному визнанню провини чи неприємних відчуттів.

Вирази подяки в українській літературі – це не лише визнання, а й інструменти для зміцнення стосунків, як видно з додавання фраз-побажань на кшталт «*Бувайте здорові*». Як подяка, так і вибачення виражаються стисло, але передають глибоке почуття поваги та емоційної залученості, що відповідає традиційним українським нормам спілкування. Отже, мовні засоби вираження подяки та вибачення у творах українських письменників демонструють взаємодію прямоти, ввічливості та культурних цінностей. Подяка часто посилюється і розширюється побажаннями, тоді як вибачення надають перевагу стислості та контекстуальному обґрунтуванню, що відображає

культурно вкорінений акцент на повазі, смиренності, а також соціальній гармонії.

Використання компліментів та побажань у творах українських письменників розкриває культурні нюанси та динаміку характерів. Ці мовні вирази передають захоплення, похвалу та доброзичливість, використовуючи поетичні, емоційні та контекстно-чутливі засоби. Компліменти в українських літературних творах часто включають метафори, риторичні запитання, окличні речення та пряму похвалу, щоб підкреслити фізичну красу, особисті якості або таланти. Наприклад:

Вона хороша, певне, хоч дикунка. Весняний ночі сон... (С. Черкасенко);

Це ти, моя красо? (С. Черкасенко);

Хто ти, мій приви́де прекрасний? (С. Черкасенко);

Чи бачив хто, щоб в мельниківни, / Замість очей, виблискували зорі? / Щоб на устах троянди паленіли? / Не може бути брів таких у неї!.. / Не крийся і скажи: ти королівна? (С. Черкасенко);

Їй! Які вони файні! (М. Коцюбинський);

Але ж ні, панна Леся чудовий організатор, вечір гарно пройшов, усі дуже хвалять! (Н. Бічуя).

Вирази на кшталт «Замість очей, виблискували зорі» та «Щоб на устах троянди паленіли» використовують яскраві образи, поширені в українській літературі, щоб піднести компліменти до рівня поетичного захоплення. Риторичні запитання: *Не крийся і скажи: ти королівна?* передають благоговіння, привертаючи увагу до якостей вихваляємої особи. Знаки оклику в репліках «*Не може бути брів таких у неї!*» та «*Їй! Які вони файні!*» посилюють емоційну насиченість компліментів.

Компліменти в українській літературі часто спрямовані на встановлення або зміцнення соціальних зв'язків. Вони складні та метафоричні, відображають захоплення та емоційну залученість мовця. Часте використання природних образів (наприклад, троянд, зірок) підкреслює зв'язок з українськими культурними та літературними традиціями, де краса і природа

переплітаються. Побажання є глибоко особистими, підкреслюючи безпеку та процвітання, і часто використовуються для сигналізації доброзичливості та захисних інстинктів у міжособистісних стосунках.

Отже, мовні засоби вираження компліментів у творах українських письменників демонструють поєднання емоційної насиченості, поетичності мови та культурних цінностей. Компліменти часто містять метафори, риторичні прийоми та гіперболи, тоді як побажання надають перевагу щирості та захисту, зміцнюючи соціальну гармонію та емоційну теплоту.

Отже, на основі творів українських письменників проаналізовано стандартні комунікативні ситуації: 1) встановлення комунікативного контакту (звертання, привітання, знайомство); 2) підтримання комунікативного контакту; 3) завершення комунікативного контакту; 4) ведення суперечки; 5) запрошення (відповідь на запрошення); 6) вдячність; 7) вибачення; 8) комплімент.

Можемо узагальнити, що українські письменники активно використовують різноманітні мовні засоби для зображення стандартних комунікативних ситуацій. Вказане дозволяє передати особливості мовленнєвої поведінки персонажів, а також відобразити культурний і соціальний контекст їхніх взаємовідносин. У таких творах, як «Казка старого млина» С. Черкасенка та «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, привітання, звертання та інші комунікативні ситуації демонструють регіональні особливості, традиції і навіть релігійні мотиви, що підкреслює автентичність і глибину зображених образів. Засоби встановлення комунікативного контакту, наприклад, привітання («Слава Ісусу!») або знайомство виконують не лише функцію ініціювання розмови, проте й також стають інструментом для побудови драматичної напруги чи розвитку сюжету. Вибрані фрази часто виражають емоції, такі як теплоту, радість чи занепокоєння, що допомагає розкрити внутрішній світ персонажів та їхню взаємодію з оточуючими. Засоби підтримання контакту, як-от запрошення чи відкриті запитання, сприяють розгортанню взаємодії між персонажами. Зазначене забезпечує природність

діалогів, які відображають як міжособистісні зв'язки, так і соціальні норми тогочасного суспільства.

Отже, мовні засоби у досліджуваних творах українських письменників стають важливим інструментом для створення автентичної атмосфери, розкриття соціальних, культурних та емоційних аспектів комунікації, а також побудови художнього світу, який відображає багатогранність людської взаємодії.

2.2. Невербальні засоби вираження стандартних комунікативних ситуацій у творах українських письменників

Невербальні засоби комунікації в українських літературних творах є невід'ємною частиною передачі емоцій, посилення діалогу та збагачення взаємодії персонажів.

Письменники часто описують жести, міміку, фізичні дії та мову тіла задля того, щоб надати глибшого контексту та емоційного підтексту вербальним обмінам.

Немовні сигнали для встановлення контакту часто включають такі жести, як кивки, посмішки або простягнуті руки для рукостискання. Вказані сигнали означають відкритість і готовність до взаємодії. Наприклад:

- у «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського вираз *«нагнулась над ним з турботним питанням»* передає не просто вербальну увагу, а фізичну близькість і орієнтацію тіла, підкреслюючи щире намагання встановити зв'язок. Коли Іванко вперше зустрічає Марічку, його погляд описується як *«зацікавлений і допитливий»*, що сигналізує про його зацікавленість і невисловлене привітання;

- у «Казці старого млина» С. Черкасенка персонажі розпочинають спілкування за допомогою таких жестів, як нахил капелюха або легкий кивок, що є поширеними невербальними привітаннями у сільській місцевості;

– у «Білій Вілі» Н. Бічуї ледь помітний помах руки та привітна посмішка виражають відкритість, коли персонажі вітають один одного після довгої розлуки.

Підтримання розмови передбачає активне слухання, наприклад, кивання головою, підтримання зорового контакту або відповідну мову тіла, що демонструє уважність. Наприклад: міцне рукостискання під час уважного слухання відображає взаємну повагу і підсилює вербальний обмін;

– у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» *«він кілька разів кивнув, коли вона говорила, поклавши руки на коліна»*, показуючи, що він стежить за розмовою і погоджується з нею. Іванко трохи нахиляється вперед, коли говорить Марічка, демонструючи свою зацікавленість та емоційний зв'язок з її словами. Його уважна поза підкреслює важливість їхньої взаємодії;

– такі персонажі, як Юрко і Мар'яна, часто кивають під час розмови, щоб показати взаєморозуміння і згоду, зміцнюючи їхній зв'язок, незважаючи на навколишню напругу («Казка старого млина» Спиридон Черкасенко);

– у творі «Біла Віла» Н. Бічуї персонаж несвідомо повторює жести свого співрозмовника під час щирої розмови, що символізує емоційну гармонію.

Завершення взаємодії часто включає в себе жести, які підкреслюють прощальні слова, такі як помах, обійми або повільне відвертання. Ці дії сигналізують про завершення комунікації, залишаючи незабутнє враження. Вербальні прощання часто супроводжуються невербальними жестами, такими як рукостискання або інші фізичні дії, що підкріплюють сказані слова. Такий жест підкреслює щирість і емоційний зв'язок, додаючи глибини словесному прощанню. Наприклад:

– у «Тінях забутих предків» Іванко з важким серцем відвертається після прощання з Марічкою, його повільні кроки та опущена голова відображають його печаль;

– у творі «Казка старого млина» С. Черкасенко Юрко здалеку махає Мар'яні рукою, сигналізуючи про кінець їхньої взаємодії, але зберігаючи надію на нову зустріч;

– у повісті «Біла Віла» Н. Бічуї персонажі використовують невербальні сигнали, такі як останній погляд через плече або швидкі обійми, щоб підкреслити емоційну вагу прощання.

У цих творах невербальна комунікація посилює автентичність міжособистісних стосунків. Похмурий погляд, усмішка чи піднята брова часто замінюють слова для вираження таких емоцій, як цікавість чи несхвалення. Такі дії, як нахил вперед або відступ назад, тонко передають залученість або відстороненість. Жести, такі як рукостискання, дотик чи уклін, додають взаємодії культурної та емоційної глибини.

Фізичні жести посилюють напругу та емоційну інтенсивність у суперечках. Невербальні сигнали, такі як агресивна поза, хапання або фізичні сутички, дають яскраве уявлення про конфлікт. Наприклад:

– *Юрко підбігає, обурений, хапає за плечі Вагнера / й одкидає його набік, бере Мар'яну за руку / й тікає до млина.* (С. Черкасенко), що яскраво передає наростання напруги через фізичні дії;

– у «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського гнів підкреслюється, коли *«сердито обізвалась до нього»*, тон посилюється емоційним навантаженням, що передається через позу та вираз обличчя. У цьому ж тексті яскраво проілюстровано агресію Івана: *Іван тям перший, просто в чоло. Але Юра, умиваючись кров'ю, встиг рубанути Івана між очі і об'юшив його аж до грудей.* («Тіні забутих предків» М. Коцюбинський). Фізичні дії, часто описані в тандемі з діалогом, посилюють драматизм і реалістичність суперечок.

Невербальні відповіді на запрошення часто включають жести, які означають або прийняття, або відмову, наприклад, запрошуючу посмішку або зневажливий помах рукою:

– у творах М. Коцюбинського мова тіла відіграє ключову роль. Наприклад, простий кивок або простягання руки під час святкової сцени може означати прийняття запрошення: *«вона жестом запрошувала до столу»*, заохочуючи гостя сісти і приєднатися до трапези;

– персонажі С. Черкасенка простягають руку або розкривають обійми, щоб підкреслити привітний характер свого словесного запрошення.

Подяка часто виражається невербальними діями, такими як уклін, стиснуті руки або щира посмішка. Ці жести підкреслюють словесне вираження подяки. Наприклад:

– у «Тінях забутих предків» вдячність ілюструється, коли персонаж кладе руку на серце після отримання допомоги: *«він злегка схилив голову, притиснувши руку до грудей, на знак глибокої вдячності»*.

Невербальні сигнали вибачення включають опущені очі, нахили голови або стиснуті руки, які символізують смиренність і каяття. У «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського персонажі опускають очі або кладуть руку на груди, щоб підкреслити вербальні вибачення: *«вона опустила погляд, зчепивши руки перед собою, і прошепотіла своє вибачення»*.

Побажання часто підкріплюють жестами, такими як легке поплескування по спині, рукостискання або зоровий контакт, що передають теплоту і щирість. У повісті Коцюбинського «Тіні забутих предків» вираження доброзичливості часто включає такі жести, як дотик до плеча або простягання руки під час розмови.

Можемо узагальнити, що в українській літературі невербальна комунікація збагачує стандартні ситуації спілкування, надаючи їм глибини та емоційного резонансу. Через жести, міміку чи мову тіла ці елементи доповнюють вербальну взаємодію, створюючи багатовимірне зображення стосунків і соціальної динаміки.

Отже, у досліджуваних творах українських письменників вербальна комунікація відіграє домінуючу роль у передачі формальної структури взаємодій, таких як привітання, запрошення та вибачення. Однак невербальна

комунікація – через жести, мову тіла, міміку та фізичний контакт – значно збагачує ці взаємодії, надаючи їм емоційної глибини та нюансів. Обидві форми комунікації необхідні для створення яскравих, правдоподібних персонажів і відображення складності людських стосунків.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗЗСО

3.1. Педагогічний досвід застосування засобів вираження стандартних комунікативних ситуацій з метою формування комунікативної компетентності на уроках української мови в ЗЗСО

У сучасному освітньому просторі формування в учнів комунікативної компетентності є ключовою метою програми з української мови в закладах загальної середньої освіти.

Комунікативну компетентність визначають як здатність ефективно спілкуватися в різних ситуаціях, як вербально, так і невербально, з акцентом на розумінні та вираженні думок, почуттів та ідей чітко і правильно. Одним із найефективніших способів формування цієї компетенції є використання стандартних комунікативних ситуацій – конкретних сценаріїв і ситуацій, які трапляються у повсякденному спілкуванні. Ці ситуації можна використовувати для навчання учнів необхідних мовних засобів і стратегій для вільного вираження своїх думок, як вербально, так і невербально, в різних контекстах.

До одного із головних завдань навчання української мови відноситься розвиток зв'язного мовлення, а також забезпечення високого рівня мовленнєвої культури школярів. Застосування засобів мови у мовленні має відповідати її нормам та меті, змісту й умовам спілкування. Є відповідні правила використання засобів мови у мовленні, котрі вивчаються в розділі мовознавства «Розвиток мовлення». В навчальному процесі необхідно моделювати реальні (життєві) мовленнєві ситуації. У першу чергу, учні повинні усвідомити: все, що вони роблять, має причини та здійснюється заради чогось [19].

Відповідно до думки Л. В. Курінної, у власній роботі педагог повинен застосовувати діалогічні методи, організовувати дискусії, спонукати учнів висловлювати свою думку, навчати правильно ставити запитання і відповідати на останні, стежити за культурою мовлення, створювати проблемні ситуації. До того ж, слід застосовувати інтерактивні методи навчання і прийоми педагогічної техніки комунікативної спрямованості – ділові ігри, мозковий штурм тощо. Кожен викладач вибирає власні способи формування комунікативної компетентності учнів, спираючись на досвід, умови, рівень підготовки дітей тощо [16].

Як зазначає І. Є. Гулак, у ході формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови ефективною виступає технологія критичного мислення, оскільки передбачає моделювання життєвих ситуацій, застосування рольових ігор, котрі, у свою чергу, сприяють закріпленню вмінь та навичок, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії. Проте, добирати та застосовувати різноманітні види робіт варто, беручи до уваги зміст та мету самого уроку [9, с. 6].

До організаційно-педагогічних умов, які здійснюють вплив на процес формування комунікативної компетентності, належать: «створення культурного освітньо-виховного середовища; збагачення змісту навчальних дисциплін із позицій формування комунікативної компетентності; застосування технологій навчання, адекватних формованій компетентності; програмно-методичне забезпечення досліджуваного процесу; розвивається взаємодія суб'єктів освітнього процесу» [8, с. 15].

До ключових напрямів роботи викладача-словесника над формуванням комунікативної компетентності учнів, в тому числі відносяться наступні: розвивати вміння розуміти зміст та суть письмових та усних текстів; навчати створювати повноцінні у комунікативному сенсі висловлення, котрі відображають знання мовця щодо предмету мовлення, власні думки, наміри, почуття; формувати вміння налагоджувати взаємодію із людьми, відповідним чином будуючи власні висловлення; формувати чітке розуміння цінностей

тазгідно до них формулювати настанови; виробляти навички самоконтролю власної діяльності; стимулювати наполегливість та прагнення навчатися самостійно; ефективно розвивати емоційну сферу учнів (іншими словами, навчати їх співчувати та радіти, вболівати та сміятися; іншими словами керувати емоціями згідно до ситуації); формувати впевненість, адекватне мовне та мовленнєве вираження її; розвивати схильність до роздумів, критичне мислення; привертати увагу до проблем, які пов'язані із досягненням цілей; стимулювати самостійність та оригінальність мислення; виховувати готовність продукування власних та реалізації чужих нових ідей; розвивати спроможність самостійно приймати рішення; виховувати почуття персональної відповідальності за мовленнєвий вчинок; розвивати спроможність слухати інших людей та осмислювати інформацію [24, с. 10].

Стандартні комунікативні ситуації охоплюють широкий спектр контекстів, у яких взаємодіють люди, зокрема привітання, запрошення, суперечки, висловлення подяки чи вибачення, компліменти та побажання. Ці ситуації пропонують учням цінні можливості для практики мовних навичок і розвитку комунікативної компетенції. Наприклад, коли учні беруть участь у процесі встановлення комунікативного контакту, підтримання розмови або завершення діалогу, вони повинні вміти чітко висловлювати думки, точно інтерпретувати повідомлення та адекватно реагувати в різних соціальних контекстах. Така взаємодія вимагає поєднання вербальних і невербальних засобів, які включають розмовну мову, жести, міміку і мову тіла. Ці елементи мають вирішальне значення для передачі не лише інформації, але й ставлення, емоцій та нюансів.

На уроках української мови вчителі намагаються використовувати стандартні комунікативні ситуації, щоб допомогти учням набути навичок, необхідних для ефективної комунікації. Процес починається з визначення типових сценаріїв спілкування, з якими учні можуть зіткнутися в повсякденному житті. Наприклад:

1) встановлення та підтримання контакту – учні практикують вітання, представлення та ввічливу розмову зі своїми однокласниками, вчителями та іншими співрозмовниками. Вони вивчають фрази для звернення до інших, такі як «Доброго ранку», «Як справи?» або «Приємно познайомитися», а також практикують відповідні невербальні елементи, такі як посмішка, зоровий контакт або рукостискання;

2) висловлення подяки та вибачення – учнівчаться висловлювати подяку або вибачення в різних ситуаціях, наприклад, у відповідь на прояв доброти або коли вони роблять помилку. Наприклад, фрази на кшталт «Дякую за допомогу» або «Мені дуже шкода» допомагають учням чітко висловлювати свої почуття, водночас покращуючи їхні мовні навички;

3) ведення суперечок та подання скарг – практикується мова розбіжностей чи конфліктів, що допомагає учням висловлювати свої думки чітко, але з повагою. Наприклад, вони вчаться висловлювати незгоду або заперечення за допомогою таких фраз, як «Я не впевнений, що згоден з цим», «Чи не могли б ми обговорити це далі?» або ж «Я розумію вашу позицію, але...»;

4) запрошення та прийняття або відхилення запрошень – ця ситуація допомагає учням практикувати ввічливість, формулюючи запрошення або реагуючи на них належним чином. Наприклад, фрази на кшталт «Чи не хотіли б ви прийти до мене в суботу?» або «Дякую за запрошення, але в мене інші плани» забезпечують міцну основу для практики;

5) компліменти, висловлювати побажання та висловлювати вдячність – ці ситуації дають можливість учням навчитися висловлювати вдячність, вітання і побажання в різних ситуаціях. Фрази на кшталт «Ваш проєкт дійсно чудовий!» або «Я сподіваюся, що у вас все вийде» допомагають учням ефективно і приємно висловлювати свої думки [55; 56].

Щоб ефективно реалізувати використання стандартних комунікативних ситуацій, вчителі застосовують на своїх уроках різноманітні педагогічні інструменти, види діяльності та вправи.

Наведемо кілька прикладів вправ і методів, що сприяють розвитку комунікативної компетенції за допомогою стандартних комунікативних ситуацій:

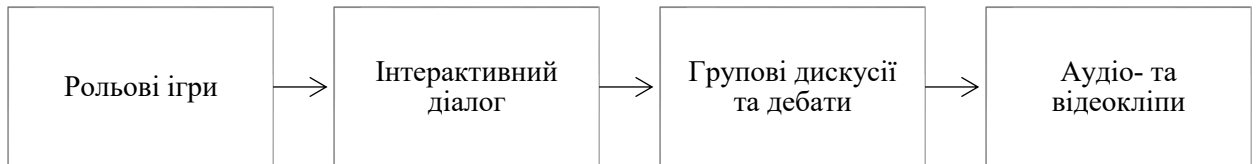

Рис. 3.1. Вправи, що сприяють розвитку комунікативної компетентності
Джерело: побудовано автором за даними [24; 21]

Одним із найефективніших методів відпрацювання стандартних комунікативних ситуацій є рольова гра. Учні беруть на себе різні ролі, наприклад, інтерв'юера, гостя, клієнта або працівника, і практикують діалоги в різних ситуаціях. Наприклад, вони можуть розігрувати привітання на початку вечірки або практикувати вибачення за помилку, зроблену під час презентації. Такі вправи допомагають учням пережити реальні життєві ситуації в безпечному та контрольованому середовищі, заохочуючи їх використовувати як вербальні, так і невербальні елементи спілкування.

Вчителі проводять інтерактивні діалоги в класі, де учні беруть участь у розмові для відпрацювання стандартних комунікативних ситуацій. Наприклад, під час уроку про те, як робити компліменти, учні можуть обмінюватися компліментами про роботу один одного, сприяючи створенню атмосфери співпраці та підтримки. Такий формат діалогу не лише покращує мовні навички, але й допомагає учням практикувати відповідний тон і стиль для різних соціальних контекстів.

Ці види діяльності дають учням можливість попрактикуватися у висловлюванні та підтримці своїх поглядів, розумінні думок інших, а також у шанобливому та організованому реагуванні на критику. Наприклад, під час групової дискусії на суперечливу тему учні практикуються висловлювати

аргументи та контраргументи, використовуючи відповідні мовні та невербальні засоби.

Вчителі використовують аудіо- та відеоматеріали – наприклад, записані розмови, інтерв'ю чи телевізійні передачі, де персонажі беруть участь у різних стандартних комунікативних ситуаціях. Аналізуючи ці матеріали, учні дізнаються, як різні мовці висловлюються в різних ситуаціях, що допомагає їм засвоїти нюанси мови та спілкування. Наприклад, перегляд сцени з українського фільму, де персонаж ефективно висловлює подяку або вибачається, надає учням реальні приклади для наслідування, а також адаптації [50]. Після кожної вправи учні отримують зворотний зв'язок від учителів та однолітків щодо їхньої роботи, зосереджуючись як на вербальних, так і на невербальних аспектах комунікації. Наприклад, учнів можна попросити оцінити використання міміки, жестів, тону голосу та інших невербальних засобів під час вибачення чи висловлення подяки, як вони самі, так і їхні одногрупники. Педагогічний досвід свідчить, що використання стандартних комунікативних ситуацій для навчання комунікативної компетенції на уроках української мови дає багато переваг (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Переваги використання стандартних комунікативних ситуацій для навчання комунікативної компетенції

Джерело: побудовано автором за даними [2; 8]

Працюючи над практичними ситуаціями з реального життя, учні набувають ширшого та автентичнішого діапазону мовних навичок, від базових

привітань та знайомств до складніших форм вираження подяки чи незгоди. Практика різноманітних комунікативних сценаріїв допомагає учням краще усвідомлювати власні емоції та реакції, а також емоції та реакції інших людей. Навчання ефективно передавати думки та почуття за допомогою мови та невербальних засобів у різних ситуаціях сприяє розвитку емоційного інтелекту. Коли учні практикують говоріння та участь у діалогах, вони почуваються комфортніше, використовуючи українську мову в різних ситуаціях, покращуючи свою вільність та впевненість у спілкуванні.

Робота над стандартними комунікативними ситуаціями допомагає учням розвивати цінні соціальні навички, такі як активне слухання, емпатія та співпраця, які є вкрай важливими для успішного міжособистісного спілкування.

Таким чином, можемо узагальнити на основі проведеного дослідження, що інтеграція стандартних комунікативних ситуацій в уроки української мови в закладах загальної середньої освіти є ефективним і педагогічно обґрунтованим підходом до формування комунікативної компетентності. Зосереджуючись на реальних життєвих сценаріях, вчителі допомагають учням розвивати як вербальні, так і невербальні навички, покращуючи їхню здатність спілкуватися в різних контекстах. Використання рольових ігор, інтерактивних діалогів, групових дискусій, аудіо- та відеокліпів, а також зворотного зв'язку надає учням цінні можливості практикувати та вдосконалювати свої комунікативні навички. В результаті учні стають більш впевненими, компетентними, а також ефективними комунікаторами, підготовленими до різних соціальних взаємодій як в академічному, так і в повсякденному контекстах.

3.2. Педагогічні особливості та проблеми формування комунікативної компетентності учнів старших класів

У сучасній освіті комунікативна компетентність є фундаментальним компонентом загального розвитку учнів, особливо в старшій школі, коли учні стоять на порозі дорослого життя і стикаються з різноманітними складними соціальними, академічними та професійними взаємодіями. Здатність ефективно спілкуватися, як вербально, так і невербально, є життєво важливою для успіху в усіх аспектах життя, від особистих стосунків до професійної діяльності. Таким чином, педагогічне завдання формування комунікативної компетентності у старшокласників виступає важливим напрямком сучасної системи освіти. Однак цей процес не позбавлений викликів і вимагає ретельного розгляду різних педагогічних особливостей і потенційних проблем.

Комунікативна компетентність – це здатність ефективно передавати та інтерпретувати повідомлення в різних контекстах. Вона включає в себе більше, ніж просто граматику та словниковий запас – вона охоплює здатність використовувати мову відповідно до ситуації, співрозмовників та поставленої мети. Для старшокласників оволодіння комунікативною компетентністю означає здатність брати участь у різноманітних соціальних, академічних і професійних розмовах з ясністю, впевненістю, а також й культурною чутливістю.

Процес формування комунікативної компетентності у старшокласників є багатогранним і передбачає певні педагогічні стратегії та особливості (рис. 3.3).

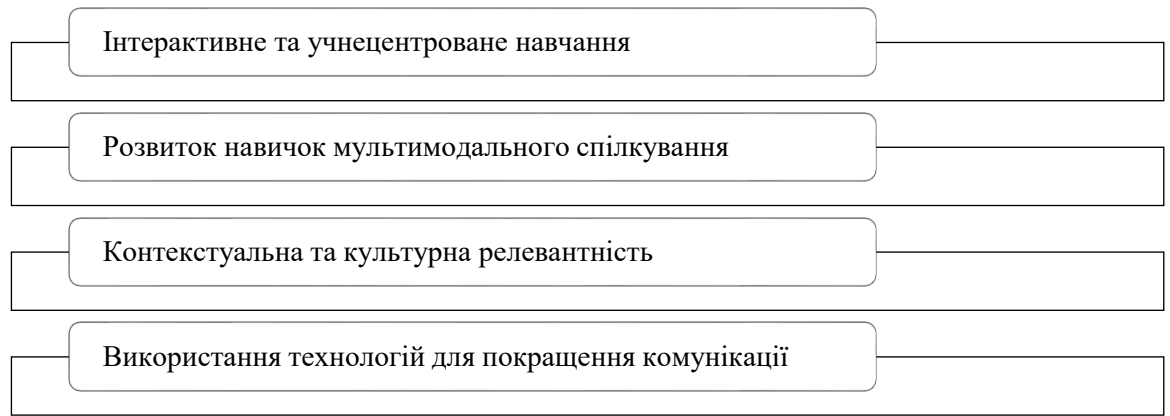

Рис. 3.3. Педагогічні особливості формування комунікативної компетентності

Джерело: побудовано автором за даними [16; 19]

Однією з головних педагогічних особливостей навчання комунікативної компетентності є відхід від традиційних підходів, орієнтованих на вчителя, до більш інтерактивного, орієнтованого на учня навчання. Цей підхід заохочує активну участь учнів у комунікативних видах діяльності, таких як групові дискусії, дебати, рольові ігри та спільні проєкти. Ці види діяльності імітують реальні сценарії спілкування, дозволяючи учням практикувати і розвивати свої навички говоріння, слухання та критичного мислення в динамічних, автентичних контекстах. Наприклад, учні можуть брати участь у дебатах на суперечливі теми або практикувати діалоги в реальних ситуаціях, таких як замовлення їжі в ресторані, офіційний запит або висловлення думки на зустрічі. Це допомагає учням застосовувати мовні правила на практиці, а не просто запам'ятовувати граматичні структури.

Ефективна комунікація в сучасному світі не обмежується лише вербальними обмінами. Невербальна комунікація, така як жести, мова тіла, міміка та зоровий контакт, відіграє важливу роль у передачі повідомлень. Вчителі повинні інтегрувати ці аспекти у свої уроки, допомагаючи учням зрозуміти важливість невербальних сигналів у спілкуванні. Наприклад, вчителі можуть зосередитися на тому, як передати ввічливість чи авторитет за допомогою пози чи виразу обличчя, або як використовувати жести, щоб підкреслити певну думку під час презентації. Включаючи такі види діяльності,

як імітація інтерв'ю, вправи на публічні виступи та відеозаписи, викладачі можуть надати учням можливість практикувати як вербальні, так і невербальні аспекти спілкування в контрольованій обстановці. Це допомагає учням усвідомити мову свого тіла, тон голосу та інші комунікативні стратегії, що підвищує їхню ефективність у реальній взаємодії [37]. Іншою важливою особливістю розвитку комунікативної компетентності є розуміння того, що спілкування варіюється в різних культурах, контекстах і соціальних групах. Старшокласників потрібно навчити розпізнавати нюанси використання мови, виходячи з таких факторів, як формальність ситуації, стосунки зі співрозмовником і культурні звичаї. В українському контексті, наприклад, учні повинні навчитися розрізняти формальний і неформальний реєстри мови, адаптуючи свій стиль спілкування залежно від того, з ким вони розмовляють – з учителем, однолітком чи старшим за віком. Зазначене можна вивчати за допомогою літератури, тематичних досліджень або реальних прикладів, коли учні аналізують, як змінюється спілкування в різних контекстах.

У цифрову епоху технології відіграють дедалі важливішу роль у комунікації. Старшокласники повинні володіти навичками ефективного спілкування за допомогою цифрових платформ, таких як електронна пошта, соціальні мережі та інструменти для відеоконференцій. Вчителі можуть інтегрувати технології у свої уроки, заохочуючи учнів до участі в онлайн-дискусіях, вебінарах та спільних цифрових проєктах. Така діяльність допомагає учням практикувати написання електронних листів, створення цифрових презентацій та участь у професійному віртуальному спілкуванні [49]. Незважаючи на педагогічні особливості, які сприяють розвитку комунікативної компетентності, існує кілька проблем, з якими стикаються педагоги, намагаючись сформувати ці навички у старшокласників.

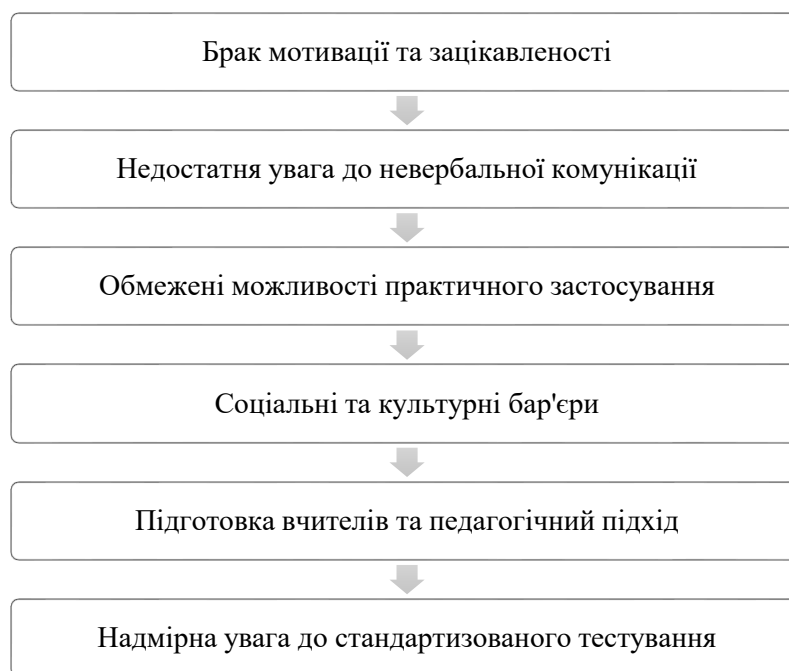

Рис. 3.4. Ключові проблеми формування комунікативної компетентності у старшокласників

Джерело: побудовано автором за даними [25; 37; 52]

Одним з основних бар'єрів на шляху розвитку комунікативної компетентності у старшокласників є відсутність мотивації. Багато учнів часто не бачать актуальності вивчення комунікативних навичок, особливо коли вони вважають, що основна увага приділяється граматичним правилам або формальним мовним структурам. Хоча лінгвістична компетентність є важливою, комунікація виходить за рамки простого знання правил граматики та словникового запасу. Учні можуть не розуміти, що ефективна комунікація має вирішальне значення не лише в академічному контексті, але й в особистих та професійних стосунках. Брак мотивації може посилюватися надмірним акцентом на зазубрюванні та традиційних методах тестування, які, як правило, зосереджені на індивідуальному, а не інтерактивному спілкуванні. Як наслідок, учні можуть відчувати себе відірваними від навчального процесу і не зацікавленими в участі в автентичній комунікативній діяльності. Щоб подолати зазначену проблему, вчителі повинні контекстуалізувати комунікативні навички з точки зору їхньої практичної користі, пов'язуючи

уроки з реальними життєвими сценаріями, соціальною взаємодією та кар'єрними перспективами [27].

Ще однією суттєвою проблемою у формуванні комунікативної компетенції є обмежені можливості для учнів застосовувати вивчене в практичних, реальних ситуаціях. Хоча уроки мови можуть охоплювати теоретичні аспекти комунікації, такі як синтаксис, лексика та риторичні прийоми, учні часто мають мало можливостей застосовувати свої комунікативні навички на практиці. Наприклад, вчителі часто зосереджуються на письмових завданнях або пасивних формах спілкування, таких як прослуховування лекцій чи читання підручників.

Для того, щоб розвинути ефективну комунікативну компетентність, учні повинні бути активно залучені в реальний досвід спілкування. Це включає групові дискусії, дебати, публічні виступи та інші форми інтерактивного навчання. Однак у багатьох ЗЗСО бракує структурованих можливостей для учнів практикувати спілкування поза межами традиційних академічних завдань. Крім того, учні можуть не наважуватися брати участь у спілкуванні через страх припуститися помилок або бути засудженими однолітками. Щоб вирішити цю проблему, викладачі повинні створювати більше можливостей для учнів брати участь в автентичній комунікативній діяльності - як у класі, так і за його межами. Прикладами можуть бути рольові ігри, співпраця з однолітками, участь у житті громади, стажування чи навіть віртуальні обміни з учнями з різних культур і прошарків суспільства. Зазначені можливості можуть допомогти учням набути впевненості, необхідної для того, щоб стати ефективними комунікаторами[25].

Хоча більша частина комунікативної компетентності є вербальною, тобто зосередженою на вмінні говорити чітко, послідовно і переконливо, невербальна комунікація є не менш важливою. Сюди входять такі елементи, як мова тіла, вираз обличчя, тон голосу, поза і зоровий контакт. Ці аспекти можуть суттєво впливати на те, як повідомлення сприймаються і розуміються іншими.

У багатьох традиційних навчальних закладах основна увага приділяється вербальній комунікації, залишаючи невербальну комунікацію недослідженою. Старшокласники можуть не отримати достатньої підготовки з тонких, але дуже важливих аспектів невербальної комунікації. Наприклад, вони можуть не знати, як інтерпретувати мову тіла або як використовувати невербальні сигнали для доповнення своїх вербальних повідомлень таким чином, щоб зробити їх більш зрозумілими та ефективними. Недостатня увага до навичок невербальної комунікації може зробити учнів невідповідними до взаємодії в реальному світі, де ці навички є вкрай важливими. Щоб виправити це, вчителі повинні інтегрувати тренінги з невербальної комунікації у свої уроки. Це може включати навчання учнів, як використовувати та інтерпретувати жести, міміку та інші форми мови тіла в різних контекстах, наприклад, під час презентацій чи дебатів. Крім того, заохочення учнів до спостереження та роздумів про невербальну комунікацію, яку використовують інші, може допомогти останнім краще усвідомити зазначені навички на практиці[52].

Старшокласники походять з різних середовищ, і це розмаїття може створювати як можливості, так і виклики для розвитку комунікативної компетентності. Зокрема, учні можуть стикатися з мовними бар'єрами, культурними відмінностями та соціальними тривогами, які перешкоджають ефективному спілкуванню. У мультикультурних класах учні з обмеженим рівнем володіння мовою викладання можуть відчувати труднощі з участю у вербальному обміні, через що вони відчують себе виключеними з дискусій та діяльності в класі. Крім того, соціальні бар'єри, такі як сором'язливість, інтровертованість або страх осуду, можуть заважати учням повноцінно брати участь у комунікативній діяльності. Ці соціальні фактори особливо актуальні в групових умовах, де деякі учні можуть відчувати себе незручно, виступаючи перед однолітками, або не наважуватися висловлювати свою думку через страх критики.

Вчителі мають бути чутливими до цих соціальних і культурних викликів, забезпечуючи інклюзивне, підтримуюче і гостинне середовище в класі для всіх учнів. Диференційоване навчання, системи підтримки однолітків і заохочення самовираження можуть допомогти зменшити соціальну тривожність і допомогти учням почуватися комфортніше, практикуючи комунікативні навички. Крім того, створення безпечного простору для культурного обміну та діалогу може допомогти учням стати більш емпатичними та відкритими комунікаторами, чутливими до різних точок зору та соціальних норм.

Однією з найбільш системних проблем у формуванні комунікативної компетентності старшокласників є відсутність спеціалізованої підготовки вчителів з комунікативних навичок. Багато вчителів зосереджуються насамперед на предметних знаннях, таких як література, граматики чи математика, і можуть бути недостатньо підготовленими в галузі педагогіки комунікації. Це може призвести до надмірного акценту на академічному, формальному використанні мови, нехтуючи розвитком практичних, повсякденних комунікативних навичок[12].

Крім того, традиційні методи викладання не завжди підтримують інтерактивне навчання або розвиток соціальних навичок. Викладачам, які не підготовлені до створення динамічного, орієнтованого на учня навчального середовища, може бути складно створити необхідні умови для розвитку комунікативної компетентності. Це може бути особливо складно в класах, де великі розміри класів і обмежені ресурси не дозволяють приділяти індивідуальну увагу учням або впроваджувати інтерактивні, спільні види діяльності. Щоб вирішити цю проблему, важливо забезпечити вчителів можливостями для професійного розвитку, які зосереджені на комунікативній педагогіці. Вчителі мають бути оснащені інструментами для сприяння дискусіям, дебатам, рольовим іграм та іншим формам активного навчання. Навчання цим педагогічним технікам може допомогти вчителям створити

середовище, в якому учні почуватимуться спроможними розвивати свою комунікативну компетентність.

Ще однією важливою проблемою є надмірна увага до стандартизованого тестування, яке часто зосереджується на заучуванні та відтворенні фактів, а не на практичному застосуванні комунікативних навичок. У багатьох освітніх системах учнів оцінюють за їхньою здатністю запам'ятовувати граматичні правила або писати структуровані есе, але не перевіряють їхню здатність брати участь в інтерактивному спілкуванні в режимі реального часу. Це призводить до розриву між навичками, які тестуються, і навичками, які насправді потрібні учням для досягнення успіху в реальному спілкуванні [48].

Перехід до комунікативної компетентності вимагає відходу від традиційних методів тестування і переходу до більш автентичних форм оцінювання, таких як усні презентації, групові проекти та оцінювання однолітками. Ці форми оцінювання дозволяють учням продемонструвати свою здатність до змістовної комунікації та сприяють розвитку навичок, які виходять за рамки письмових тестів.

Таким чином, можемо узагальнити, що педагогічне завдання формування комунікативної компетентності у старшокласників є надзвичайно важливим і складним. Застосовуючи інтерактивні, орієнтовані на учня методи навчання, зосереджуючи увагу на вербальній і невербальній комунікації та створюючи можливості для застосування знань у реальному житті, педагоги можуть допомогти учням розвинути навички, необхідні для досягнення успіху в академічному та професійному житті. Однак, для того, щоб усі учні досягли бажаного рівня комунікативної компетентності, необхідно вирішити такі проблеми, як брак мотивації, недостатня увага до невербальної комунікації, обмежені можливості для практичного застосування, мовні чи соціальні бар'єри, а також забезпечити належний рівень комунікативної компетентності. Завдяки ретельному плануванню та інноваційним стратегіям викладання вчителі можуть допомогти старшокласникам стати ефективними

комунікаторами, до того ж й підготовленими до вимог світу, що швидко розвивається.

3.3. Методичні рекомендації щодо формування комунікативної компетентності на уроках української мови у ЗЗСО

Розвиток комунікативної компетентності є важливою метою сучасної освіти. Зокрема, вміння ефективно спілкуватися українською мовою – державною мовою – є життєво необхідним для досягнення учнями успіху в навчанні, а також у майбутньому професійному та соціальному житті. У межах навчальної програми з української мови в закладах загальної середньої освіти перед педагогами стоїть завдання сформувати в учнів уміння чітко висловлювати свої думки, брати участь у діалозі, розуміти різні комунікативні контексти. У зв'язку з цим формування комунікативної компетентності на уроках української мови не зводиться лише до засвоєння граматики та лексики, а й передбачає розвиток як вербальних, так і невербальних комунікативних навичок.

Для досягнення цієї мети вчителі повинні застосовувати інноваційні методи та підходи, які виходять за межі традиційного викладання мови, такі як наведено на рис. 3.5.

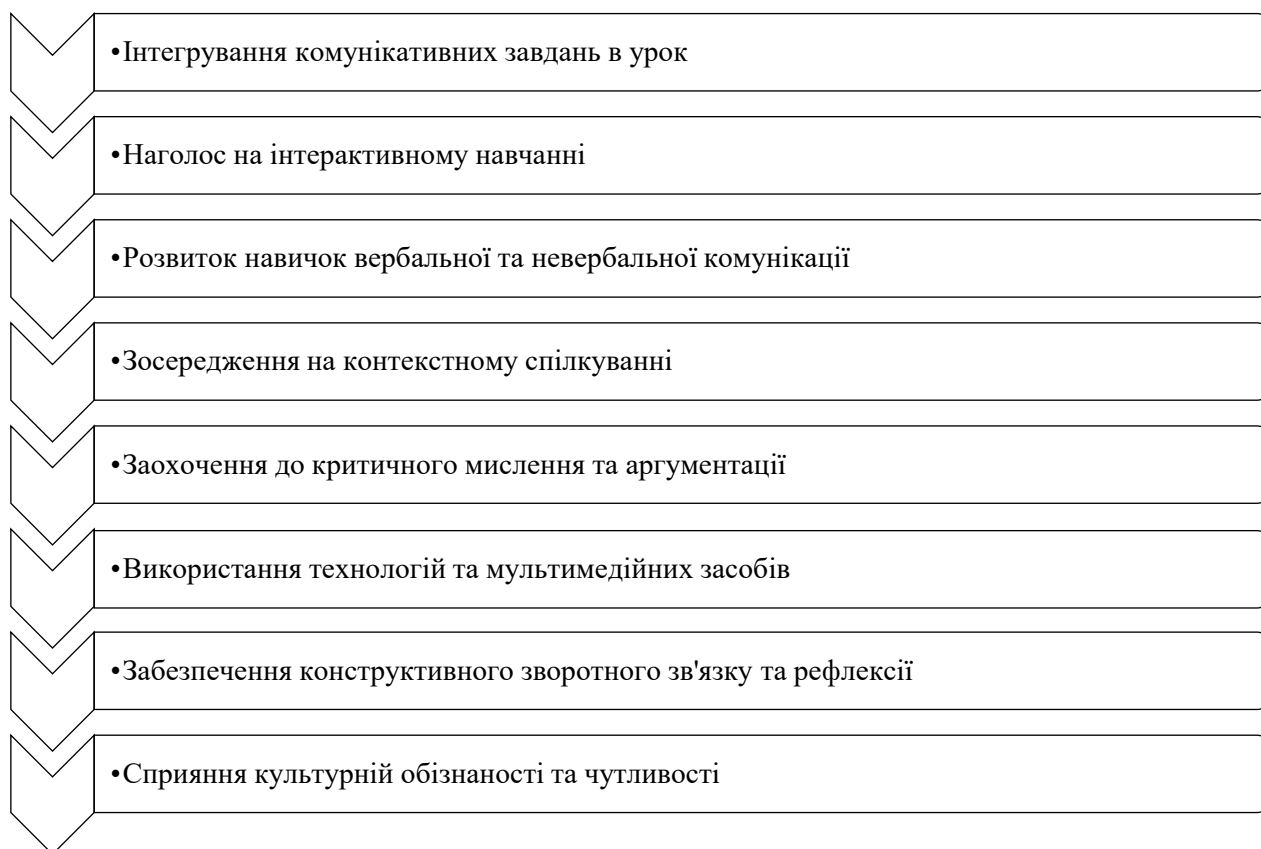

Рис. 3.5. Рекомендації щодо формування комунікативної компетентності на уроках української мови у ЗЗСО

Джерело: побудовано автором за даними [37; 49; 52]

Одним із найефективніших способів формування комунікативної компетентності є використання комунікативних завдань як основи планування уроку.

Комунікативні завдання – це вправи, спрямовані на використання мови в реальному спілкуванні, а не лише на вивчення граматичних правил чи лексики. Ці завдання можуть бути як усними, так і письмовими і повинні відображати автентичні ситуації спілкування, з якими учні можуть зіткнутися в повсякденному житті.

Рекомендації:

– організовувати дебати, дискусії та діалоги на теми, пов'язані з інтересами учнів та сучасними проблемами. Це заохочуватиме учнів висловлювати свої думки та брати участь у змістовній розмові;

- використовувати рольові ігри, де учні беруть на себе різні ролі і моделюють реальні життєві ситуації, такі як співбесіда при прийомі на роботу, взаємодія з клієнтами або громадські дискусії;
- планувати групові проєкти, які вимагають від учнів співпраці, обговорення ідей та представлення своїх висновків українською мовою. Це сприяє командній роботі та заохочує до спілкування як у формальному, так і в неформальному контексті;
- включити завдання на кшталт написання листів, запрошень, скарг чи заяв, які відображають практичні навички спілкування.

Ефективна комунікація – це двосторонній процес, і учнів потрібно заохочувати як говорити, так і активно слухати. Викладачі можуть сприяти активному спілкуванню, впроваджуючи інтерактивні методи навчання, які зосереджені на діалозі, а не на односторонньому навчанні.

Рекомендації:

- впроваджувати парну та групову роботу, де учні беруть участь у розмовах, дебатах та спільних завданнях. Наприклад, дебати на певну соціальну тему можуть сприяти розвитку критичного мислення, навичок аргументації та активного слухання;
- використовувати такі методи, як «подумай-обміняйся думками в парі», коли учні спочатку обмірковують відповідь, потім обговорюють її з партнером і, нарешті, діляться своїми висновками з класом;
- використовуватимовні ігри та вправи, які вимагають співпраці, а також комунікації, такі як «асоціації слів», «дві правди і брехня» або «кола історій» [25].

Хоча вербальна комунікація часто знаходиться в центрі уваги на уроках мови, невербальна комунікація (наприклад, мова тіла, міміка, тон голосу і зоровий контакт) не менш важлива для ефективної комунікації. Старшокласникам слід пояснити, як невербальні сигнали можуть підсилювати або змінювати вербальні повідомлення.

Рекомендації:

- навчити учнів використовувати відповідну мову тіла, жести і позу в різних контекстах спілкування (наприклад, під час презентацій, офіційних промов, невимушених розмов);

- заохочувати учнів аналізувати, як невербальні елементи впливають на комунікацію, переглядаючи відео або читаючи тексти, які підкреслюють ці аспекти (наприклад, аналізуючи мову тіла персонажів у літературі чи фільмах);

- інтегрувати вправи, які сприяють усвідомленню невербальної комунікації, наприклад, розігрування сцен без слів, щоб продемонструвати важливість жестів і виразів обличчя.

Комунікативна компетентність передбачає розуміння того, як адаптувати своє повідомлення до різних аудиторій, цілей і ситуацій. Вчителі повинні наголошувати на контекстуальному характері спілкування та допомагати учням розпізнавати, як різні реєстри та тональності мовлення використовуються в різних контекстах.

Рекомендації:

- навчити учнів адаптувати свій стиль спілкування залежно від офіційності ситуації. До прикладу, останні повинні чітко розуміти різницю між офіційною та неофіційною мовою, до того ж й практикувати використання обох у відповідних контекстах (наприклад, розмова з учителем і розмова з другом);

- організовувати вправи, де учні повинні орієнтуватися в різних контекстах спілкування, таких як офіційна зустріч, академічна презентація чи невимушена розмова, що дозволить їм попрактикуватися у відповідному підборі мови;

- заохочувати учнів читати різні типи текстів – художні, публіцистичні, офіційні, неофіційні – щоб зрозуміти діапазон стилів і жанрів спілкування українською мовою [52].

Здатність ефективно аргументувати є важливим аспектом комунікативної компетентності. Учні повинні навчитися підкріплювати свою

думку вагомими аргументами, чітко формулювати свої думки та з повагою реагувати на протилежні погляди.

Рекомендації:

- ознайомити учнів з основами аргументації та риторики. Запропонувати вправи, в яких вони попрактикуються в розробці логічних аргументів, використанні доказів, а також протистоянні протилежним поглядам;

- створювати можливості для учнів брати участь у дебатах на соціальні, політичні чи культурні теми. Це допоможе їм вдосконалити навички аргументації, розвинути переконливі комунікаційні стратегії та навчитися вести діалог з повагою;

- заохочувати учнів писати переконливі есе чи промови на сучасні теми, заохочуючи їх до використання чіткої аргументації та методів переконання.

У сучасному освітньому середовищі технології відіграють важливу роль у полегшенні комунікації. Вчителі можуть використовувати цифрові інструменти та мультимедійні засоби для покращення комунікативного досвіду та мотивування учнів до участі в різних видах комунікативної діяльності.

Рекомендації:

- використовувати онлайн-дискусійні форуми, блоги або платформи соціальних мереж, де учні можуть практикувати письмову комунікацію в цифровому контексті. Вказане допоможе їм адаптуватися до різноманітних форматів спілкування, таких як електронна пошта, блоги або ж короткі дописи;

- використовувати на уроках мультимедійні ресурси, такі як відео, подкасти чи записані інтерв'ю, щоб стимулювати дискусії та допомогти учням розвивати навички аудіювання та говоріння;

- організовувати віртуальні комунікаційні проекти, де учні співпрацюють з однолітками з різних шкіл чи країн, розширюючи свій

кругозір і знайомлячись з різними формами спілкування в глобалізованому світі [49].

Регулярний зворотний зв'язок має важливе значення для того, щоб допомогти учням покращити їхню комунікативну компетентність. Однак важливо, щоб цей зворотний зв'язок був конструктивним, конкретним і зосередженим на тому, щоб допомогти учням зрозуміти, де вони можуть вдосконалюватися і як це зробити.

Рекомендації:

- надавати негайний і постійний зворотний зв'язок щодо усного та письмового спілкування. При цьому, слід зосередитися не лише на граматичній точності, проте й також на ефективності повідомлення та ясності висловлювання;

- створювати можливості для зворотного зв'язку та саморефлексії. Після групових вправ чи презентацій потрібно надати учням змогу оцінити роботу один одного, а також обговорити сфери, котрі потребують вдосконалення;

- заохочувати учнів рефлексувати над своїм комунікативним досвідом, допомагаючи їм визначити свої сильні та слабкі сторони. Регулярна рефлексія допоможе учням краще усвідомити свої комунікативні звички і з часом покращити їх.

Ефективна комунікація – це не лише лінгвістичні здібності, а й культурне розуміння. В українському контексті культурна чутливість є особливо важливою з огляду на розмаїття регіонів, традицій та цінностей, що існують у країні.

Рекомендації:

- включати культурні теми в уроки української мови, такі як традиційні звичаї, регіональні діалекти та культурні події, щоб розширити розуміння учнями українських стилів спілкування та цінностей;
- заохочувати учнів досліджувати та порівнювати норми спілкування в різних культурах, виховуючи емпатію та повагу до різних точок зору;
- організовувати такі заходи, як проекти «культурного обміну», де учні досліджують і презентують аспекти різних українських культурних груп та їхні комунікативні практики [37].

Таким чином, можемо узагальнити на основі проведеного дослідження, що формування комунікативної компетентності на уроках української мови – це багатогранний процес, який вимагає продуманих, інклюзивних та інтерактивних методів навчання. Інтегруючи комунікативні завдання, наголошуючи на вербальних і невербальних комунікативних навичках, зосереджуючись на контексті та аргументації, а також впроваджуючи технології тощо, вчителі можуть створити насичене навчальне середовище, яке буде сприяти ефективному спілкуванню. Головне – заохочувати учнів до активної взаємодії з мовою, рефлексії над своїм спілкуванням і практики в різних контекстах.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було досягнуто мету роботи, яка була поставлена на початку. Зазначене дає змогу сформулювати такі висновки згідно завдань:

1. Розглянуто і визначено, що комунікативна ситуація є складним і багатовимірним явищем, яке охоплює різноманітні аспекти взаємодії між людьми. Різні наукові підходи відображають багатовимірний характер комунікативних ситуацій, що знаходить своє застосування в лінгвістиці, педагогіці, соціології та комунікативних студіях. Комунікативна ситуація визначається як динамічна система, що функціонує завдяки взаємодії її компонентів: учасників, контексту, намірів і соціальних ролей. Ця система є цілісною, але постійно змінюється під впливом як зовнішніх обставин, так і внутрішніх характеристик учасників. У сфері освіти комунікативна ситуація виступає важливим інструментом навчання, де вона структурована відповідно до освітніх цілей. Вона забезпечує обмін знаннями, формує соціальні навички та сприяє розвитку когнітивних компетенцій. Комунікативні ситуації класифіковані за різними критеріями: за кількістю учасників, за метою комунікації, за каналом або носієм, за контекстом, за динамікою взаємодії, за рівнем взаємодії.

2. Вивчено, що стандартні ситуації спілкування створюють основу для передбачуваної та ефективної взаємодії, яка регулюється вербальними, невербальними та контекстуальними елементами. Вербальні засоби є основою для вираження стандартних ситуацій спілкування. Завдяки структурованій мові, стилістичному вибору та адаптації до контексту мовці можуть ефективно орієнтуватися в рутинній взаємодії з чіткістю і тактом. Оскільки глобалізація і технологічний прогрес розширюють сферу спілкування, розуміння і вдосконалення вербальних засобів залишається вирішальним для зміцнення зв'язків і взаєморозуміння в різних умовах. Невербальні засоби вираження стандартних ситуацій спілкування є незамінними у людській взаємодії. Вони

часто передають тонкощі, які неможливо передати словами, надаючи спілкуванню багатства і глибини. Розуміючи нюанси міміки, жестів, поз та інших невербальних сигналів, люди можуть ефективніше орієнтуватися в соціальній і професійній взаємодії. Усвідомлення культурних відмінностей і контексту має важливе значення для забезпечення точної інтерпретації та змістовної взаємодії, особливо у світі, який стає дедалі більш взаємопов'язаним.

3. Окреслено, що процес формування комунікативної компетентності в закладах загальної середньої освіти потребує поєднання традиційних, інтерактивних, технологічних, експериментальних та креативних методів. Урізноманітнюючи форми навчання, поєднуючи індивідуальні завдання та групові проекти – вчителі можуть ефективно працювати з різними компонентами комунікативної компетентності. Інтегруючи окреслені форми та методи в навчальну програму, педагоги можуть створити динамічне та інклюзивне навчальне середовище, яке дасть змогу учням досягти успіху як в навчальних, так і в реальних ситуаціях спілкування.

4. На основі творів українських письменників проаналізовано стандартні комунікативні ситуації: 1) встановлення комунікативного контакту (звертання, привітання, знайомство); 2) підтримання комунікативного контакту; 3) завершення комунікативного контакту; 4) ведення суперечки; 5) запрошення (відповідь на запрошення); 6) вдячність; 7) вибачення; 8) комплімент; 9) побажання. Можемо узагальнити, що українські письменники активно використовують різноманітні мовні засоби для зображення стандартних комунікативних ситуацій. Це дозволяє передати особливості мовленнєвої поведінки персонажів, а також відобразити культурний і соціальний контекст їхніх взаємовідносин. У таких творах, як «Казка старого млина» С. Черкасенка та «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, привітання, звертання та інші комунікативні ситуації демонструють регіональні особливості, традиції і навіть релігійні мотиви, що підкреслює автентичність і глибину зображених образів. Засоби встановлення

комунікативного контакту, наприклад, привітання («Слава Ісусу!») або знайомство («Хто ти?»), виконують не лише функцію ініціювання розмови, але й стають інструментом для побудови драматичної напруги чи розвитку сюжету. Вибрані фрази часто виражають емоції, такі як теплоту, радість чи занепокоєння, що допомагає розкрити внутрішній світ персонажів та їхню взаємодію з оточуючими. Засоби підтримання контакту, як-от запрошення чи відкриті запитання, сприяють розгортанню взаємодії між персонажами. Це забезпечує природність діалогів, які відображають як міжособистісні зв'язки, так і соціальні норми тогочасного суспільства. Отже, мовні засоби у творах українських письменників стають важливим інструментом для створення автентичної атмосфери, розкриття соціальних, культурних та емоційних аспектів комунікації, а також побудови художнього світу, який відображає багатогранність людської взаємодії.

5. Проаналізовано, що в українській літературі невербальна комунікація збагачує стандартні ситуації спілкування, надаючи їм глибини та емоційного резонансу. Через жести, міміку чи мову тіла ці елементи доповнюють вербальну взаємодію, створюючи багатовимірне зображення стосунків і соціальної динаміки.

6. Встановлено, що у творах українських письменників вербальна комунікація відіграє домінуючу роль у передачі формальної структури взаємодій, таких як привітання, запрошення та вибачення. Однак невербальна комунікація – через жести, мову тіла, міміку та фізичний контакт – значно збагачує ці взаємодії, надаючи їм емоційної глибини та нюансів. Обидві форми комунікації необхідні для створення яскравих, правдоподібних персонажів і відображення складності людських стосунків. Чи то через слова пристрасних суперечок персонажів Михайла Коцюбинського, чи то через ніжне мовчання у спілкуванні героїв Ніни Бічуї, українська література демонструє глибоке розуміння важливості як вербальної, так і невербальної комунікації для вираження повного спектру людського досвіду.

7. З'ясовано, що інтеграція стандартних комунікативних ситуацій в уроки української мови в закладах загальної середньої освіти є ефективним і педагогічно обґрунтованим підходом до формування комунікативної компетентності. Зосереджуючись на реальних життєвих сценаріях, вчителі допомагають учням розвивати як вербальні, так і невербальні навички, покращуючи їхню здатність спілкуватися в різних контекстах. Використання рольових ігор, інтерактивних діалогів, групових дискусій, аудіо- та відеокліпів, а також зворотного зв'язку надає учням цінні можливості практикувати та вдосконалювати свої комунікативні навички. В результаті учні стають більш впевненими, компетентними та ефективними комунікаторами, підготовленими до різних соціальних взаємодій як в академічному, так і в повсякденному контекстах.

8. Охарактеризовано, що педагогічне завдання формування комунікативної компетентності у старшокласників є надзвичайно важливим і складним. Застосовуючи інтерактивні, орієнтовані на учня методи навчання, зосереджуючи увагу на вербальній і невербальній комунікації та створюючи можливості для застосування знань у реальному житті, педагоги можуть допомогти учням розвинути навички, необхідні для досягнення успіху в академічному та професійному житті. Однак, для того, щоб усі учні досягли бажаного рівня комунікативної компетентності, необхідно вирішити такі проблеми, як брак мотивації, недостатня увага до невербальної комунікації, обмежені можливості для практичного застосування, мовні чи соціальні бар'єри, а також забезпечити належний рівень комунікативної компетентності. Завдяки ретельному плануванню та інноваційним стратегіям викладання вчителі можуть допомогти старшокласникам стати ефективними комунікаторами, підготовленими до вимог світу, що швидко розвивається.

9. Узагальнено, формування комунікативної компетентності на уроках української мови – це багатогранний процес, який вимагає продуманих, інклюзивних та інтерактивних методів навчання. Інтегруючи комунікативні завдання, наголошуючи на вербальних і невербальних комунікативних

навичках, зосереджуючись на контексті та аргументації, а також впроваджуючи технології, вчителі можуть створити насичене навчальне середовище, яке сприятиме ефективному спілкуванню. Головне - заохочувати учнів до активної взаємодії з мовою, рефлексії над своїм спілкуванням і практики в різних контекстах. Зрештою, мета полягає в тому, щоб озброїти учнів навичками, необхідними для досягнення успіху як в особистому, так і в професійному житті, гарантуючи, що вони зможуть чітко, переконливо та емпатично висловлюватися українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бічуя Н. Біла Віла. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10286> (дата звернення: 22.11.2024).
2. Коцюбинський М. М. Тіні забутих предків : повість, оповідання. Харків : Фоліо, 2017. 154 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9853> (дата звернення: 22.11.2024).
3. Черкасенко С. Казка старого млина (драма). Київ-Відень-Львів: Видавництво «Чайка», 1920. 138 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/drama/7422-cherkasenko-s-kazka-starogo-mlina/> (дата звернення: 22.11.2024).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабинець М. М. Вербальні і невербальні засоби спілкування в менеджменті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип. 30. С. 13-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_30_5 (дата звернення: 19.11.2024).
2. Баган М. П., Скляренко О. В. Мовленнєвий етикет сучасної української молоді: динаміка комунікативних орієнтирів. *Вісник КНЛУ*. Серія Філологія. 2024. Том 27. №1. С. 9-18. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/7224/309598-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-716344-1-10-20240814.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.11.2024).
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
4. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології. Київ: Академія, 2006. 247 с.
5. Бровкіна О. В. Непорозуміння у дискурсі родинного спілкування: лінгвістичний аспект. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Scientific monograph. Volume 1*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2022. Р. 216-241. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/87911/3/Brovkina_family_discourse.pdf (дата звернення: 21.11.2024).
6. Вороніна Г. Р. Вплив інтерактивних методів навчання на підвищення мотивації у процесі вивчення іноземних мов. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Київ: КНЛУ, 2018. Вип. 24. С. 112–116.
7. Ганніченко Т. А. Комунікативна ситуація як форма організації процесу спілкування. *Психолого-лінгвістичні особливості педагогічного спілкування*: збірник матеріалів Всеукраїнської науко-практичної конференції,

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 13 квітня 2017 р. Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2017. С. 81-85.

8. Гаранда А. В. Сучасні вимоги щодо формування комунікативної компетентності старшокласників. *Sempertiro* : студентський науково-літературний часопис / ред. колегія : Астрахан Н. І., Горобченко Н. В., Закалюжний Л. В., Ліпісівський М. Л. Житомир. 2021. № 10. С. 9-19.

9. Гулак І. Є. Шляхи формування комунікативної компетентності учнів у процесі вивчення української мови і літератури. URL: <https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2019/01/%D%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8.pdf> (дата звернення: 22.11.2024).

10. Гуменюк І., Ключ Л. Формування діалогічного мовлення учнів початкових класів засобами комунікативно-ситуативних завдань: прагматичний аспект. 2019. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/31263/0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82.doc> (дата звернення: 23.11.2024).

11. Даскалюк О. Л. Контекстний аналіз комунікативних ситуацій волевиявлення (на матеріалі роману «Монолог перед обличчям сина» Михайла Івасюка). *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Філологія. 2020. Вип. 23. С. 164-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmd_u_2020_23_24 (дата звернення: 24.11.2024).

12. Дзямулич Н., Дмитренко Н. Комунікативно-ситуативні вправи в системі розвитку діалогічного мовлення молодших школярів. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 8(2). С. 124-133. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpsf_2019_8\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/tpsf_2019_8(2)_19) (дата звернення: 25.11.2024).

13. Козирєв М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2014. Вип. 1. С. 201-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24 (дата звернення: 26.11.2024).

14. Корольов І. Р. Різномовні кооперативні комунікативні ситуації як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2010. Вип. 8. С. 285–291.
15. Кравець Р. А. Типи комунікативних ситуацій у контексті полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях з іноземної мови. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2016. Т. 2. № 71. С. 102-106.
16. Курінна Л. В. Розвиток комунікативних навичок на уроках української мови та літератури. *Наурук*. 2023. URL: <https://naurok.com.ua/z-dosvidu-roboti-rozvitok-komunikativnih-navichok-na-urokah-ukra-nsko-movi-ta-literaturi-357123.html> (дата звернення: 27.11.2024).
17. Кучерук О. А. Методи формування комунікативної компетентності в процесі дидактичного дискурсу. *Вісник ЖДУ імені Івана Франка*. Львів, 2010. С. 77-81. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4578/1/vip_53_15.pdf (дата звернення: 28.11.2024).
18. Лемак Т. Особливості спілкування та комунікативних здібностей. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b7c92664-c9fc-4333-8e10-4c9771bd962f/content> (дата звернення: 29.11.2024).
19. Лисенко В. А. Формування комунікативної компетенції учнів на уроках української мови й літератури. *Наурук*. 2019. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-komunikativno-kompetenci-uchniv-na-urokah-ukra-nsko-movi-y-literaturi-129954.html> (дата звернення: 19.11.2024).
20. Мазурок М., Саприкіна О. Сторітелінг як ефективний інструмент формування комунікативної компетентності здобувачів освіти Нової української школи. *Молодь і ринок*. 2022. №1. С. 160-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2022_1_31 (дата звернення: 20.11.2024).
21. Мамчур Л. І. Пріоритетна роль комунікативної компетенції у формуванні мовної особистості учня сучасної школи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна.

2013. Вип. 40. С. 155-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_40_39 (дата звернення: 21.11.2024).

22. Матусевич Л. М. Комунікативна ситуація дозволу в українському діалогічному дискурсі. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2016. Вип. 10. С. 134-143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sissm_2016_10_19 (дата звернення: 22.11.2024).

23. Мосейчук О., Матушевська Н. Когнітивно-прагматичний аналіз комунікативної ситуації СПОКУСА (на матеріалі англомовного кінодискурсу). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. 2015. Вип. 22. С. 149–157.

24. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу: посібник / Н. Б. Голуб, В. І. Новосьолова, Г. Т. Шелехова, А. В. Ярмолук. Київ: Видавничий дім «Сам», 2017. 144 с.

25. Новий учитель – щасливий учень – успішна Нова українська школа: колективна монографія / кол. авт.: Калініна Л., Мянєвська Т., Папіжук В., Кузьменко О., Григор'єва Т., Щерба Н., Прокопчук Н., Климович Ю. та ін.; за заг. ред. Л. В. Калініної. Житомир: «ЄвроВолинь», 2024. 480 с.

26. Паламар Н. І. Невербальні засоби вираження мовленнєвого акту. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія : Філологічні науки. 2016. №2. С. 238–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduerf_2016_2_36 (дата звернення: 23.11.2024).

27. Палихата Е. Я. Система навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.02. Тернопіль, 2004. 416 с.

28. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.

29. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному дискурсі : автореф. дис. ... д-ра філол.

наук : 10.02.04. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 37 с.

30. Тацій О. О. Вербальна і невербальна комунікація. Вінницький національний технічний університет. 2022. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40358/15231.pdf?sequence=3&isAllowed=y>(дата звернення: 24.11.2024).

31. Трумко О. М., Галайчук О. В. Комунікативна ситуація «Знайомство» як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії. *Закарпатські філологічні студії* / редкол.: І. М. Зимомря (голов. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 30. С. 76–82. URL <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/30/13.pdf> (дата звернення: 25.11.2024).

32. Тур О.М. Методи формування комунікативної компетентності учнів як важливої умови ефективної презентації їхньої науково-дослідницької діяльності. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2023. №2 (27). С. 80–87. URL: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2023-27-09> (дата звернення: 26.11.2024).

33. Український тлумачний словник : Близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2016. 1692 с.

34. Устименко С. Є. Взаємодія вербальних та невербальних компонентів комунікації в нестандартних комунікативних ситуаціях в англомовному діалогічному дискурсі. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : тези доп. 13-ї Міжнар. наук. конф., 5 лют. 2016 р. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. С. 204-206.

35. Шаповалова О., Майборода А., Леонова Н. Мовний етикет. Мовні формули. Стандартні етикетні ситуації. *Матеріали конференцій МЦНД* (02.12.2022; Івано-Франківськ, Україна). 2022. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/339>(дата звернення: 27.11.2024).

36. Шевченко О. І. Комунікативна ситуація як категорія перекладознавства. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/499053/mod_resource/content/0/%D0%9B%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97.pdf (дата звернення: 28.11.2024).
37. Boobalan R., Loganathan S., Gyamfi A. Augmentation of communicative skills among rural high school students in India. *Front. Educ.* 2024. 9:1413643. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1413643/full> (дата звернення: 29.11.2024).
38. Brown G., Edmunds S. Explaining. In O. Hargie (Ed.), *The handbook of communication skills*. Routledge. 2019. P. 183–215.
39. Centro de Investigaciones en Ciencias Sociales y Humanidades. URL: <https://cicsyh.uaemex.mx> (дата звернення: 29.11.2024).
40. Cherry K. Types of Nonverbal Communication. *Verywellmind*. February 22, 2023. URL: <https://www.verywellmind.com/types-of-nonverbal-communication-2795397> (дата звернення: 19.11.2024).
41. Communication Situations at Work. *Pumble*. 2024. URL: <https://pumble.com/learn/communication/communication-situations/> (дата звернення: 21.11.2024).
42. Communicative Competence Skill Areas. *Bridgeschool*. July 1, 2024. URL: <https://communication.bridgeschool.org/what-is-communicative-competence/communicative-competence-skill-areas/> (дата звернення: 23.11.2024).
43. Drew C. Top Communication Examples. *Helpful professor*. April 23, 2023. URL: <https://helpfulprofessor.com/examples-of-communication/> (дата звернення: 25.11.2024).
44. Focusing on Communicative Competence. *Essentials of language teaching*. 2024. URL: <https://essentialsoflanguageteaching.net/principles/goal-communicative-competence/> (дата звернення: 27.11.2024).

45. Han G.
An Educational Interpretation of Jürgen Habermas's Communicative Rationality.
Asia Pacific Educ. Rev. 3. 2002. P. 149–159. URL:
<https://link.springer.com/article/10.1007/BF03024908#citeas> (дата звернення:
29.11.2024).
46. Introduction to Situational Analysis. *Lumenlearning*. 2024. URL:
<https://courses.lumenlearning.com/suny-esc-communicationforprofessionals/chapter/introduction-to-situational-analysis/> (дата звернення: 20.11.2024).
47. Jakobson R. *The Framework of Language*. East Lansing :
University of Michigan Press, 1980. 132 p.
48. Kulieva S. H., Mukhidova O. N., Kulieva D. R., Rakhmonova G. a S.,
Razhabova I. H.
The role of modern pedagogical technologies in the formation of students' communicative competence. *RELIGACIÓN. Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, vol. 4, núm. 15, Esp., pp. 261-265, 2019. URL:
<https://www.redalyc.org/journal/6437/643770319038/html/> (дата звернення:
22.11.2024).
49. Kuluşaklı E., Genç G. L2
communication apprehension and communicative competence of pre-service English teachers. *Heliyon*. 2024 Jun 6;10(16):e32587. URL:
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11365306/> (дата звернення:
24.11.2024).
50. Language Proficiency and Communicative Competence. *Pressbooks*.
2024. URL: <https://opentext.wsu.edu/planning-meaningful-instruction-for-ells/chapter/chapter-2-language-proficiency-and-communicative-competence/> (дата
звернення: 26.11.2024).
51. Mangubhai F., Marland P., Dashwood A., Son J.-B.
Framing communicative language teaching for better teacher understanding.

- Educational Research*. 2007. Vol 17. URL: <https://www.iier.org.au/iier17/mangubhai.html> (дата звернення: 28.11.2024).
52. Merzoug I., Lahcène B. Improving EFL Learners' Communicative Competence Using Web-based Materials. Diss. *Ahmed Draia University–Adrar*, 2021. URL: <https://dspace.univ-adrar.edu.dz/jspui/handle/123456789/5588> (дата звернення: 19.11.2024).
53. Morris D. *Peoplewatching: A guide to body language*. London: Vintage, 2002. 136 p.
54. Palmer M. *Types of Communication Styles And How to Identify Them*. *Southern New Hampshire University*. Nov 7, 2023. URL: <https://www.snhu.edu/about-us/newsroom/liberal-arts/types-of-communication-styles> (дата звернення: 20.11.2024).
55. Pauliková K. Useful Techniques for Developing Communicative Competence at the Primary Level. *Humanising Language Teaching*. October 2020. Year 22. Issue 5. URL: <https://www.hltmag.co.uk/oct20/useful-techniques> (дата звернення: 22.11.2024).
56. Polonska T. K. Highlighting the problem of competence-based approach in teaching foreign languages to students of a basic secondary school. *International Forum: Problems And Scientific Solutions* : Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference . CSIRO Publishing House, c. Melbourne, Australia, 2020. PP. 100-103.
57. Qasserras L. Systematic Review of Communicative Language Teaching (CLT) in Language Education. *A Balanced Perspective*. *European Journal of Education and Pedagogy*. 2023. №4(6). P. 17–23. URL: <https://www.ej-edu.org/index.php/ejedu/article/view/763> (дата звернення: 24.11.2024).
58. Segal J., Smith M., Robinson L., Boose G. *Body Language and Nonverbal Communication*. *Helpguide.org*. September 25, 2024. URL: <https://www.helpguide.org/relationships/communication/nonverbal-communication> (дата звернення: 26.11.2024).

59. Strategies in Communication: Your Guide to Better Connections. *Coursera*. 28.10.2024. URL: <https://www.coursera.org/articles/strategies-in-communication> (дата звернення: 28.11.2024).
60. Sus V. Verbal Communication Examples. *Helpful professor*. September 19, 2023. URL: <https://helpfulprofessor.com/verbal-communication-examples/> (дата звернення: 19.11.2024).
61. Understanding Pragmatic Linguistics: The Key to Effective Communication. *Everyday speech*. 2024. URL: <https://everydayspeech.com/self-implementation/understanding-pragmatic-linguistics-the-key-to-effective-communication/> (дата звернення: 21.11.2024).
62. Vain C. Different Methods of Communication. *Cpdonline*. April 20, 2023. URL: <https://cpdonline.co.uk/knowledge-base/business/different-communication-methods/> (дата звернення: 23.11.2024).
63. Verbal Communication. *Pressbooks*. 2024. URL: <https://pressbooks.pub/umcoms101/chapter/chapter-3-verbal-communication/> (дата звернення: 25.11.2024).
64. Windle R., Warren S. Communication Skills. *CADRE*. 2024. URL: <https://www.cadeworks.org/resources/communication-skills> (дата звернення: 27.11.2024).